

Ženska svakodnevnica u ranonovovjekovnom Dubrovniku

Sopta, Ana Klara

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:250565>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

ODJEL ZA KROATOLOGIJU

Ženska svakodnevica u ranonovovjekovnom Dubrovniku

Diplomski rad

Kandidatkinja: Ana Klara Sopta

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Viktorija Franić Tomić

Zagreb, rujan 2022.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Predodžba o ženi u ranonovovjekovnom Dubrovniku	2
2. 1. Ženski ideal	3
2. 2. Ranonovovjekovne ideje o ljubavi i zaljubljenim ženama	3
2. 3. Ženski prostor	4
3. Aristokratkinje i vlastelinke	5
3.1. Djetinjstvo kao priprema za brak	6
3.2. Miraz	8
3. 2. Opis svadbe	9
3.3. Brak i bračni odnosi - ispunjavanje društvene uloge	10
3.4. Osobni odnosi u braku	13
3.5. Samostan kao alternativa	14
3. 6. Majčinstvo	15
3.7. Život nakon braka – udovice i kontroverze udovištva	16
4. Pučanke – nastavak društvenog raslojavanja	18
4. 1. Zasnivanje obitelji u nižim društvenim slojevima	18
4. 2. Položaj žena iz puka	19
4. 3. O kućnoj posluzi, slugama i servama	20
4. 4. Položaj sluškinja	20
4. 5. Sluškinje ljubavnice i trudne sluškinje	21
4. 6. Odnos vladika prema sluškinjama	22
4. 7. Primalje, babice, bahorice, pučke vidarice	23
4. 8. Ostala ženska zanimanja	25
4. 9. Krčmarice ili tovijernarice	26
4. 10. <i>Fornare</i> , pećarice ili tržnice	26
4. 11. Dojilje	27
5. Skandalozna praksa u ranonovovjekovnom Dubrovniku	28
5.1. Rastava braka	29
5.2. Konkubinat i bigamija	29
5.3. Preljub	30
6. Obeščaćenje, silovanje i napadi na žene i žensku čast	31
7. Vještice u ranonovovjekovnom Dubrovniku	33

8. „Proste“ ili „zle“ žene.....	35
9. Neželjena trudnoća.....	36
9. 1. Čedomorstvo	36
9. 2. Nahodišta.....	39
11. Zaključak.....	40
12. Popis literature.....	42

1. Uvod

U ovom ćemo diplomskom radu prikazati i pobliže opisati svakodnevni život Dubrovčanki u ranom novom vijeku. Koristeći se tekstovima i djelima koji pobliže opisuju svakodnevne životne situacije žena svih staleža, od onih najviših do onih najniže društveno pozicioniranih žena, opisat će se važniji aspekti ženske svakodnevice u Dubrovniku. Pritom će težište biti na radovima i istraživanjima Nele Lonze, Zdenke Janeković Römer i Slavice Stojan. Poticaj za pisanje ovog rada dobila sam pohađajući kolegij *Rodna problematika u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja* profesorice Viktorije Franić Tomić.

Cilj je ovog rada pobliže opisati društveni i pravni status žena te njihovu svakidašnjicu u ranonovovjekovnom Dubrovniku. Položaj je žena u to vrijeme bio u izravnoj vezi s procesom zatvaranja komunalnih društava te socijalnom stratifikacijom. U ovom će se radu status žena u društvu promatrati u prvom redu s obzirom na njihovu pripadnost najvišem, odnosno najnižem staležu. Govorit će se, dakle, o vlasteoskim ženama, pripadnicama patricijata, njihovu životu prije i poslije braka ili o njihovu životu u dubrovačkim samostanima, govorit će se o bogatim pučankama koje uvelike imitiraju aristokraciju i njihove životne običaje. Zatim će se govoriti o siromašnijim pučankama koje su bile primorane obavljati teške poslove kako bi preživjele, o sluškinjama bogatih građana i vlastele, ancilama¹, iako one nisu ulazile u spomenutu kategorizaciju unutar komunalnih društava s obzirom na to da su bile osobe bez slobode, odnosno ropkinje. Govorit će se o svakidašnjim neprilikama i nepravdama s kojima su se ranonovovjekovne dubrovačke žene susretale. Razmatrat će se i život žena s društvene margine. Ranonovovjekovni Dubrovnik pod snažnim je utjecajem mediteranskog kodeksa časti koji je za žene bio definiran isključivo kroz dimenziju seksualnosti. Zbog velika i snažna utjecaja koji je na status žene u društvu i na sam način njihova života izvršilo ondašnje poimanje morala, pri razmatranju položaja žena uzet će se u obzir i tada važeća kategorizacija žena na *djevice, udane žene, udovice* i *na proste ili zle žene* (Janković Römer, 1999: 194).

¹ Ancila – ženska osoba na službi u otmjenoj kući, sluškinja, Hrvatski jezični portal (pristupljeno 14. rujna 2021.)

2. Predodžba o ženi u ranonovovjekovnom Dubrovniku

Zapadnoeuropski civilizacijski krug ostavio je veoma snažan utjecaj na život dubrovačkog stanovništva pridajući veliku važnost značenju krivnje i srama. Naglašavanje vlastitih mana i pogrešaka proizišlo je iz pobožne kršćanske psihologije, koja je poticala poniznost jer je to bila formula podložnosti sudskom autoritetu (Stojan, 2003: 316). Naročito ponizne i odviše skromne bile su žene. Te su karakteristike utkane u žene višestoljetnim odgojem kako bi bile što pokornije muškom autoritetu.

Svakidašnji život i politika ranonovovjekovnog Dubrovnika usko su vezani s Katoličkom crkvom, a moralne društvene vrijednosti i kaznenopravni sustav oblikovani su crkvenim naukom. Pogrešno tumačenje evanđelja, koje inače priznaje ravnopravnost obaju spolova, oblikovalo je općeprihvaćeno mizoginijsko mišljenje koje je okarakteriziralo žene opasnim za muškarce. Zato se žene morale kontrolirati, odgajati i kažnjavati kako ne bi dosegle svoj puni potencijal koji je poguban za muškarca: *Ona je divno zlo, opaka i varljiva, desna ruka Sotone i isključivi krivac za izgon iz zemaljskog raja* (Janeković Römer, 1994: 126). Upravo je takva mizoginijska doktrina utjecala na veoma nepovoljan društveni položaj žena u odnosu na muškarce. Žene su pobliže označavane ulogama strogo vezanim uz muškarca kao kći, udovica, sestra ili ljubavnica (Janeković Römer, 1994: 126). Takav nauk oblikovao je društveni milje u kojem je žena izazivala strah i odbojnost, ali i neugasivu želju i potrebu za njom zbog čega su stvorene dvije oprečne slike – svetice i grešnice – što je definirano isključivo kroz prizmu njezine seksualnosti. Vjervanje i daljnje poučavanje da je žena grešna potkrepu je pronalazilo upravo u Evinu istočnom grijehu i uvjerenju o nasljedovanju njezine demonske ćudi. Stoga ona ne može pobjeći od svoje prirode jer je iskonski putena i vođena strašću, dok je muškarac biće razuma koji je odgovoran za ženu i njezino ponašanje. Mnogi su književnici nadahnuće pronalazili u predodžbama koje su demonizirale žene, koje su sklopile pakt sa Sotonom te su time predstavljale opasnost za muškarce. Stoga su napisana brojna prozna, lirska i dramska djela o fatalnim ženama i njihovoj razarajućoj dijabolici. I Gundulić i Đurđević i Držić i Palmotić svoje su protagoniste sukobili i stavili na kušnju likovima „zlih“ žena.

2. 1. Ženski ideal

Žena je za razliku od muškarca nesavršeno biće koje neprestano treba nadzirati zbog njezine sklonosti grijehu. Ipak, mnoge literarne i povijesne heroine i svetece ukazuju na mogućnost usavršavanja i dostizanja društveno uspostavljenog i oblikovanoga ženskog savršenstva. Stojan navodi kako je mučeništvo jedini put do bezgrešnog savršenstva za ženu (Stojan, 2003: 249).

Kao što je već ranije spomenuto ženina se vrijednost promatra isključivo kroz prizmu njezine seksualnosti i njezina seksualnog morala. S obzirom na već poznato učenje o ženskoj putenosti trebalo ju je konstantno nadzirati. Istodobno, djevičanstvo se idealiziralo i smatralo vrhuncem ženine čistoće. Kotruljević navodi kako žena ima samo tri vrline, odnosno tri dobra u sebi, navodeći poštenje koje se očituje u njezinoj kreposti i čestitosti kao prvo i najvažnije (Kotruljević, 2005: 155). Za žene svih društvenih slojeva vrijedio je strog moral koji je neudanim ženama nametao djevičanstvo kao nužnost, a udanim ženama i udovicama uzdržljivost.

2. 2. Ranonovovjekovne ideje o ljubavi i zaljubljenim ženama

Oblikovanje normi bračnog i obiteljskog života usko je vezano uz širenje kršćanstva zato što su osnovni odnosi u obitelji, a prije svega bračni, bili prepušteni jurisdikciji crkvenih vlasti, što je rezultiralo time da je kršćanski moral snažno počeo utjecati na oblikovanje svih društvenih odnosa (Janeković Römer, 1994: 16–17). Prema starim učenjima i zapisima klerika status znanstvene činjenice imalo je vjerovanje da žene predstavljaju opasnost i iskušenje muškarcu. Vjerovalo se da je za razliku od muškarca žena iskonski putena, što je rezultiralo uvođenjem strogih pravila s ciljem kroćenja ženske prirode. Kotruljević u svom djelu savjetuje trgovce kako krotiti žene i njihovu putenost pozivajući se na antičke uzore poput Cicerona, Ovidija, Aristotela i sl. (Kotruljević, 2005: 155–162). Žena, pogotovo zaljubljena žena, predstavlja veliku opasnost jer je previše senzualna, zapaljena je vatrom libida i njome mogu vladati četiri straže: strah od Boga, nadzor muža (ili oca), sram pred ljudima i snaga zakona (Janeković Römer, 2003: 178). Još jedno od popularnih učenja toga vremena bilo je da je ženska putenost povezana s iskonskim zlom te da je ona rob vlastitog tijela Kotruljević smatra da je posao najučinkovitiji lijek protiv ženske prirode jer posao zaokuplja njezine misli i njezino ponašanje. Nasilje u svrhu učenja i kažnjavanja bilo je poželjno, a žena je

takve postupke morala prihvaćati kao znak brige za nju, bez ljutnje i zahvalno (Kotruljević, 2005: 154–166).

Prema Janeković Römer u ranonovovjekovnom Dubrovniku poznata su dva modela braka. Prvi model bio je *poslovni*, nastao kao posljedica dogovora između ženina oca i njezina budućeg supruga. Taj je brak podrazumijevao formalne zaruke, ugovor te razmjenu sporazuma pred Crkvom. Drugi model braka je onaj romantični i puno rjeđi, brak iz ljubavi. Njega dogovaraju sami bračni partneri na neformalnim susretima, formalne su zaruke moguće, ali ne i nužne, a dođe li do neslaganja i neodobravanja obitelji, parovi su bili primorani na tajni brak (Janeković Römer, 2007: 177–187). Ljubav u dogovorenim brakovima nije imala težinu jer je brak rijetko bio rezultat uzajamnih osjećaja muškarca i žene. Zato se može zaključiti da ljubav nije bila pretpostavka braka jer su obitelji, odnosno otac ili muški član obitelji birali muža. Žena budućeg supruga često nije ni poznavala, a on je nerijetko bio i mnogo stariji od nje. Staleška veza, poslovni i politički interesi i razmjena dobara bili su neki od uvjeta za odabir pravog kandidata za muža, važni ponajprije djevojinu ocu i obitelji (Janeković Römer, 2007: 221–225). Vjerenice su rijetko imale kontakta sa zaručnikom, ali pravo na izbor ionako nisu imale. Dogovoreni brak i oduzimanje ženina izbora pri odabiru zaručnika i muža bio je još jedan način prevencije ljubavnog ludila, a društveno nametnuta slika idealnog braka isključivala je uzbuđenje i strast iz veze. Brak mora biti ozbiljna i umjerena veza u kojoj ženini osjećaji prema muškarcu podrazumijevaju strahopoštovanje i poslušnost, dakle figura muža izjednačava se s autoritetom, dok bi muškarac prema ženi trebao osjećati blagost i naklonost. Ti su čimbenici izravno utjecali na toliko učestale izvanbračne odnose između vlastele i sluškinja da su se u društvu te veze smatrale prirodnima. Prsten je bio znak obećanja i zalog obećanog miraza, potvrda dogovora, pripadnosti i vjernosti (Janeković Römer: 2007: 229).

2. 3. Ženski prostor

Pripadnice viših društvenih staleža u Republici nisu se slobodno kretale gradom. Njihov je prostor bio u kućama, gdje su bile zatvorene najprije iza očevih, a zatim i iza muževih vrata. Ako su se

kretale muškim teritorijem, javnim i gradskim prostorima, izazivale su sudbinu i građane da napadnu njihovu čestitost koja je bila teško obranjiva. Na čitavom Sredozemlju, javni prostor i mediteranski trg rezerviran je za muškarce, dok je ženina dužnost bila da čuva kućno ognjište. Zatvaranje žena u privatne kućne prostore bila je civilizacijska činjenica koja je vrijedila na tom prostoru i strogo je vezana uz kodeks časti (Janeković Römer, 2007: 36). Na muškom teritoriju vlasteoske su žene, pogotovo udane, obavezno nosile pokrivala za glavu, morale su ići ravno svojim putem bez zastajkivanja uz obaveznu pratnju muškarca iz obitelji ili sluškinje. Mnogo je pisanih izvora stranih putnika i trgovaca koji u svojim putopisima dokumentiraju kako je u Dubrovniku teško vidjeti ženu u javnom prostoru, koji je bio rezerviran isključivo za muškarce. Žene se moglo vidjeti samo u crkvi ili na prozorima njihovih domova (Janeković Römer, 1994). Osim u privatnim kućama, plemkinje su se slobodnije kretale u crkvama te su često bile viđane na prozorima koji su predstavljali granicu ženskog i muškog svijeta i veliku opasnost za žensku čast jer bi ih se moglo svrstati u kategoriju „zlih“ žena². Ženska je čast bila pod strogim nadzorom obitelji i njezina oca, a kasnije supruga i svekra koji nisu voljeli da njihove supruge i kćeri šeću po gradskim ulicama. Koordinate ženskog prostora obuhvaćale su susjedne kuće, kuće rođaka, obližnje crkve i samostane te je to bio jedini prihvatljiv oblik ženskog društvenog života, barem u višim društvenim slojevima.

3. Aristokratkinje i vlastelinke

Kad se govori o povijesnim događajima uvijek postoji pretpostavka boljeg i lagodnijeg života bogatijih građana, međutim to nije uvijek točno. Bogate žene i djevojke, pripadnice aristokracije imale su jednu životnu svrhu, a to je udati se i biti majke. One su se cijeli život pripremale upravo za prokreaciju i brigu za kućanstvo, odnosno dom: „Život žena bio je uvjetovan staleškom pripadnošću i ulogom u obitelji. U spisima se žena uvijek поближе određuje svojom vezom s nekim muškarcem, kao kći, žena, udovica sestra ili ljubavnica... Životna zadaća žene bila je osigurati dobre veze očevoj obitelji i produžiti rod svoga muža“ (Janeković Römer, 1994: 12). Bogate patricijske i vlasteoske žene živjele su zaklonjene od vanjskog svijeta u intimi obiteljskog doma

² Prozor je predstavljao toliku opasnost da je zabilježen slučaj u kojem se čovjek, Lovrijenco Galeb, ocijenivši da u kući ima previše prozora koji mogu ugroziti reputacije njegovih kćeri i žene, odselio (Stojan, 2003: 251).

pod patronatom oca, a kasnije muža, svekra, rođaka, brata ili komunalne vlasti. Život žena vladajućeg sloja bio je u potpunosti podređen interesima društva i Republike. One su u kolektivnom procesu djelovanja i poslovanju grada sudjelovale jedino bespogovornim ispunjavanjem svoje društvene uloge, odnosno udajom i majčinstvom. U prethodnim stoljećima, točnije jedanaestom, dvanaestom i početkom trinaestog stoljeća pod utjecajem kršćanstva mijenjaju se običaji komunalnog prava što se odražava i na obiteljsko pravo, a time i na položaj žena i djece. On se u tom razdoblju popravlja, priznaje im se jednakost i pravo na nasljeđivanje, međutim jačanje svjetovnog društva u narednim će stoljećima ograničiti prava žena, u prvom redu njihovim izuzimanjem iz nasljednog sustava i ograničavanjem raspolaganja mirazom. Usprkos pozitivnu utjecaju kršćanstva na položaj žene, odnos klera u cjelini prema njoj uglavnom je ambivalentan jer se s jedne strane proklamira njezina jednakost u odnosu na muškarca, dok se s druge strane sustavno ističe njezina inferiornost prema njemu. Žena je tako u potpunosti podređena ocu, a nakon udaje mužu ili svekru te je financijski ovisna o njima, bez mogućnosti bilo kakva sudjelovanja u gospodarskom životu grada. Ako si obitelj nije mogla priuštiti visoke iznose miraza, ženska su djeca završavala u samostanu sv. Klare gdje je broj prisilno zaređenih žena znatno nadvisivao one koje su takav način života svojevóljno izabrale (Janeković Römer, 2008: 147).

Zbog nemogućnosti sudjelovanja u javnom i društvenom životu njihova raskošna odjeća i luksuzan nakit služili su kao svojevrsna uniforma koja ih je razlikovala od pučanki. *Raskošna ženska odjeća bila je pokazatelj bogatstva i statusa muža i čitave obitelji* (Janeković Römer, 1999: 349). Zadatak vladika bio je veoma težak jer su s jedne strane svoj društveni položaj morale dokazati raskošnim odijevanjem, dok je s druge strane ženska skromnost koja ukazuje na čednost jedna od najvećih vrлина koju je žena trebala i morala posjedovati. Dubrovački su se plemići i plemkinje oblačili puno skromnije u odnosu na mletačke pripadnike viših staleža o čemu svjedoče zapisi stranih posjetitelja ondašnjeg Dubrovnika koji su ocijenili dubrovačku žensku modu čednom i dosadnom koji su zabilježili u zapisima kako su žene skrivene iza gustih i velikih nabora (Janeković Römer, 1999: 352).

3.1. Djetinjstvo kao priprema za brak

Društveni staleži strogo su se držali svojih pravila i običaja čiste krvi. Njihova isključivost rezultirala je rigidnom endogamijom koja je znatno više utjecala na život žena nego muškaraca.

Kao što je već spomenuto, žene su u prošlosti, osobito u najvišim društvenim krugovima, a izuzetak nije bio ni Dubrovniku, imale samo jednu svrhu – prokreaciju. Njihova je glavna zadaća bila prenijeti nasljedstvo na muškog nasljednika (Janeković Romer, 1994: 126). Jedini primjeren i prihvatljiv način svjetovnog života za ženu bio je udaja, a drugu soluciju mogle su naći u samostanu. Djevojčice su od najranijih dana odgajane i osposobljavane za preuzimanje svoje društvene uloge. Djevojčice su, za razliku od dječaka čiji je otac preuzimao brigu o njima nakon šeste godine i posvetio se njihovom obrazovanju i odgoju, ostajale s majkom, pod čijim su jakim utjecajem bile prije, ali i nakon udaje. Dok su dječaci učili čitati i pisati, latinski, matematiku i talijanski, djevojčice su slušale lekcije o bračnim obvezama, djeci, vođenju domaćinstva i osnovama vjere. S obzirom na relativno sustavan pristup obrazovanju muške djece zbog obveze u društvu koje su im bile namijenjene, može se reći da je razlika u obrazovanju između muškaraca i žena upravo u vladajućem sloju bila najizraženija. Elemente nagovještaja primjetnije promjene društvene klime donosi početak 16. st., u prvom redu djelovanjem žena poput Nikolette Rastić, Julije i Nade Bunić, Cvjete Zuzorić ili Marije Gundulić Gučetić, iako su i one uglavnom bile usputna pojava. Kako bilo, činjenica da je jedna od njih imala priliku napisati i objaviti predgovor u knjizi ukazuje na veći javni i kulturni prostor koji se u tom vremenu otvorio nekim obrazovanim ženama (Fališevac, 2007). Poznato je dakle da je tada bilo vrlo malo djevojaka koje su znale pisati, a još manje onih koje su znale latinski ili talijanski jezik. One su u kućama komunicirale u pravilu isključivo hrvatskim jezikom, na početku s dojiljama koje su često imale ulogu i odgajateljice, a ne samo hraniteljice s kojom su plemićka i bogata pučanska djeca provodile svoje prve godine života. Nakon toga, kao što je već spomenuto, brigu o obrazovanju dječaka preuzimaju očevi i tutori, dok se djevojčicama posvećuju majke.

Zbog prevladavajućeg mediteranskog oblika braka dobna razlika između muža i žene bila je znatna, pa je ulogu svojevrsnog odgajatelja nakon vjenčanja preuzimao muž (Janeković Romer 1994: 93-96). Benko Kotruljević u svojem je djelu *O umijeću trgovanja* napisao kako smatra idealnim da se muškarac oženi s 28 godina, a žena sa 16 (Janeković Römer, 1994: 49). Među vladajućim dubrovačkim staležom popularno je bilo da se žene što ranije udaju, a još ranije zaruče, pa su tako dubrovačke vlasti 1460. godine donijele odredbu u kojoj određuju dobne granice stupanja u brak. Zakonska bračna dob za ženidbu muškaraca bila je 14 godina, a žene su se mogle udati u dvanaestoj godini (Janeković Römer, 1994: 144). Mladost dubrovačkih ranonovovjekovnih mladića znatno se razlikovala od ženske. Njihova je mladost trajala dugo jer se uglavnom nisu ženili prije tridesetih

godina, zabavljali su se s kurtizanama, opijali se i mačevali, posjećivali ljubavnice dok su djevojke svoju mladost provedenu u kući zamijenile muževom kućom i obvezama o kojima su dotad učile. Vekarić napominje kako se dobna granica kasnije malo pomaknula, ali dobna razlika među supružnicama i dalje ostaje velika (Vekarić, 2000: 29–34). Sukob očeva i sinova u vezi s brakom i nasljedstvom često je nadahnuće dubrovačkih pisaca koji tu svakidašnju epizodu pretaču na papir. Očev izbor uobičajeno je bio oprečan sinovu, on je tražio nevjestu *vrijednu ženidbe, dobrog porijekla i čednog ponašanja*, dok je sin tražio senzualnu, taštu, nepouzdanu i zavodljivu, tzv. „zlu ženu“ koja je predstavljala propast za muškarca (Janeković Römer, 2003: 145).

3.2. Miraz

Miraz, dota ili prćija prema Hrvatskom jezičnom portalu *pokretna je i nepokretna imovina koju žena od roditeljske kuće donosi u brak*.³ On je bio polazišna točka svakog braka, a bio je uređen zakonima. Prema crkvenom i statutarom pravu, miraz je bio nužan za ozakonjenje i sklapanje braka. Miraz se mogao isplatiti na razne načine. Plaćao se u obliku određenih svota novca, u nakitu, odjeći, u obliku druge opreme za kućanstvo, često i u obliku nekretnina. Najsiromašnije djevojke također su morale doprinijeti budućem braku, makar simbolično. Mladi vlastelini kao početni kapital u svojim obiteljskim, društvenim i poslovnim strategijama koristili su miraz, stoga je njegova zadaća bitno promijenila definiciju braka kakva je poznata danas. Strelovit rast iznosa miraza sprečavao je udaju djevojkama slabijeg imovinskog stanja. Zbog nepovoljne demografske situacije visina miraza zakonski se pokušavala ograničiti i smanjiti kako bi brak bio pristupačniji, no vlastela se nije obazirala na zakone provodeći pritom svoju oligarhijsku politiku koja je rezultirala prenapučenošću samostana sv. Klare.

Pučanke su najčešće miraz isplaćivale u obliku malog stana ili kućice (Janeković Römer, 1994: 78). Udaja kćeri u Dubrovačkoj Republici opterećivala je cijelo društvo. Obitelji koje su imale više ženske djece najčešće ne bi mogle udati sve kćeri, stoga je mnogo djevojaka bilo primorano otići u samostan i zarediti se. Ponekad su očevi oporučno ostavljali upute koja se kći smjela udati, a koja nije imala istu mogućnost. Pomaganje ženama da se udaju postao je zadatak cijelog društva. Visokim miraznim iznosima pokušalo se doskočiti zakonskim ograničenjem iznosa miraza, rođaci

³ Hrvatski jezični portal, (<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, pristupljeno 21. Veljače 2022).

su financijski pomagali rođakinjama, a pučani i općina financijski su potpomagali siromašnije članove društva. Kodifikacijom imovinsko-pravnih odnosa u braku 1245. godine, ženski su potomci izgubili pravo nasljeđivanja, koje je postalo povlasticom isključivo muških nasljednika. Žene su imale pravo na miraz koji je formalno bio njihovo vlasništvo, ali njime nisu mogle slobodno raspolagati jer je on u obiteljsku imovinu ulazio tek u sljedećoj generaciji kao nasljedstvo sinova. Iz njega su se namirivali i troškovi kućanstva uz prethodno dopuštenje muža. Od toga je bila izuzeta samo jedna četvrtina kojom su oporučno mogle raspolagati kako su željele.

Kao što je već spomenuto, žena nije imala pravo na upravljanje mirazom, već je tim pravom raspolagao muž, a u slučaju smrti ili razvoda to se pravo vraćalo ženinu ocu, sinovima, braći, tutoru ili drugom muškarcu koji je bio odgovoran za ženu. *Miraz se samo privremeno stapao s ostalim vrstama dobara u kući, a konačno je ulazio u obiteljsku imovinu tek u sljedećoj generaciji, to jest kao matrimonijalno nasljedstvo sinova* (Janeković Römer, 1994: 83). Potaknuta lošim demografskim stanjem Republike i prenapučenim samostanima, vladajuća je elita donijela zakon kojim se ograničavala visina miraza kako bi brak bio dostupniji. Primarna svrha zbog koje je došlo do regulacije i ograničenja miraza bila je zaštita obitelji, prvenstveno žene. No, vrlo brzo se pronašao način na koji su muževi još više iskorištavali žene i „njihovu imovinu“. Sav je teret braka ležao na nevjestinu ocu jer se u Dubrovniku nije isplaćivao protumiraz niti mužev svadbeni dar.

Vjenčani prsten bio je jedini predmet koji je žena uistinu posjedovala – prema statutu vjenčani i zaručnički prsten koji je žena dobila od muža u potpunosti je njezin te njime može raspolagati svojevolutno bez konzultacija s mužem i neovisno o tome imaju li djecu ili nemaju (*Statut grada Dubrovnika*, 2002: 247). Zakonska se zaštita miraza pokazala prijeko potrebnom jer su muževi nerijetko neovlašteno iskorištavali ženina dobra. Zbog toga je u Dubrovniku donesen zakon da se miraz, u slučaju smrti žene koja za sobom ostavlja maloljetnu djecu, stavlja pod nadzor riznice sv. Marije. Rigidna pravna zaštita mirazne imovine znak je nejednakog društvenog položaja muškarca i žene. Nejednak status očitovao se u odredbi po kojoj je žena koja je počinila preljub gubila pravo na svoj miraz (Janeković Römer, 1994: 87).

3. 2. Opis svadbe

Klerici su kršćanske obrede braka uveli s ciljem suzbijanja poganskih svadbenih običaja. Svadbeni su se obredi u Dubrovačkoj Republici najčešće održavali po kućama. Krajem 15. stoljeća vjenčanja

i središnji dio ceremonije uglavnom su se odvijali u privatnim kućama ili notarskim radnjama, a predvodio ih je notar koji je imao glavnu ulogu, a ne svećenik. Sklapanje braka izvršavalo se u više etapa. Budući da nije bilo braka bez miraza, bilo je i više ceremonijalnih dijelova koje je trebalo izvršiti. Stoga su se prihvaćanje i potpisivanje bračnih uvjeta, isplata miraza i svadba uvijek održavali zasebno. Konzumiranje braka bilo je zadnja etapa u njegovu sklapanju.

Vjenčanje i svadba konačan su korak u realizaciji *poslovnog* dogovora, a svečani je ispraćaj mladenke u muževu kuću bio sastavni dijelom ceremonije. Svadba je predstavljala konačnu potvrdu ranije sklopljena braka, a konzumacija braka bio je uvjet dovršenja braka i početak reproduktivnog života para. Službena se ceremonija u pravilu odvijala u kući mladenkina oca, gdje su najprije provodio *interragatio* pred dva svjedoka, a zatim se mladenka prstenovala i krunila u slučaju da je bila djeвица. Kruna koju je žena nosila kao znak djevičanstva predstavljala je najčišći ženski oblik ideala, okićena biserima, draguljima i zlatom simbolizirala je obiteljsku čast i prestiž (Janeković Römer, 1999: 349).

Proslava svadbe najavljujivala se osam dana prije njezina održavanja imenovanjem mladenke i mladoženje. Uzvanici na višednevnom svadbenom slavlju dijelili su se u dvije skupine, u muževu i ženinu. Na dan svadbe nevjesta je okićena posebnim nakitom i u posebnoj odjeći u svečanoj povorci odlazila u muževu kuću. Kako je već spomenuto, jedini predmet koji je žena posjedovala nakon svadbe i za vrijeme trajanja braka bio je prsten. Prsten je bio znak obećanja i zalog obećanog miraza, potvrda dogovora, pripadnost i vjernost. Izbor prsta na koji se stavljao prsten nije, dakako, bio slučajan. Naime, prstenjak lijeve ruke izabran je jer se vjerovalo da se ondje nalazi jedina žila koja izravno povezuje taj prst sa srcem (Janeković Römer, 2003: 229).

3.3. Brak i bračni odnosi - ispunjavanje društvene uloge

Udaja i majčinstvo bili su jedini način ženskog samoostvarenja, a tome je bio podređen ne samo život mladih djevojaka nego i djevojčica. Pitanje sklapanja braka bilo je jedno od najvažnijih gospodarskih pitanja u Republici osobito do sredine 15. stoljeća jer se dotad ekonomija velikim dijelom temeljila na principu izmjene miraza.⁴

⁴ Novi uvjeti poslovanja koji prodiru i ustaljuju se i na području Republike rezultirali su time da se stabilnost gospodarskog sustava i fluktuacija kapitala ne vezuju više isključivo uz miraz. Stoga u 15. stoljeću dolazi do stagnacije, a onda i do snižavanja iznosa miraza. (Janeković Römer, 1994: 77–88).

Kada se govori o braku i o bračnom životu tadašnjeg vremena, ljubav se mora izostaviti iz jednadžbe. Bračni je par temelj i početak obitelji i roda, a prokreacija je glavna svrha braka. Tri glavna dobra u braku su potomstvo sakrament i vjernost (Janeković Römer, 1994: 55), a bračni odnosi regulirani su kanonskim pravom. U ženidbenoj politici viših staleža žena je bila samo objekt pa se iz toga može zaključiti da je sklapanje braka bilo istovrijedno sklapanju posla; brak je bio veza dviju kuća, a ne dviju osoba. Motivi ženidbe među plemstvom bili su politički i gospodarski pa je ideja o slobodnom odlučivanju žena bila neprihvatljiva. Zato je otac ili muški član obitelji bio taj koji je birao i odlučivao o ženinu izboru supružnika. Kako bi se smanjila vjerojatnost za nepoštivanje roditeljskog izbora supružnika, zaruke su se dogovarale dok su djeca bila još jako mlada. To je ujedno i razlog zašto su zaruke znale trajati godinama. Zbog uloge koju je miraz imao u društveno-gospodarskom životu Dubrovnika i bračnih strategija višegodišnjeg trajanja zaruka u višim društvenim slojevima, miraz se ponekad isplaćivao i prije sklapanja braka. Kako bi spriječilo eventualno odustajanje od braka nakon isplate miraza, dubrovačko Veliko vijeće statutom je propisalo nepoštivanja (pred)bračnog sporazuma. Također su zakonima propisali i mirazne iznose, koji su se s vremenom do te mjere narasli da je ženidba postala dostupna samo najimućnijim obiteljima, što je negativno utjecalo na demografski rast.

Vlastela se ženila vrlo mladim ženama, djevojkama ili čak često djevojčicama čija je plodnost bila vrlo visoka. Brak je zapravo bio legitiman način uspostavljanja rodovskih veza i poslovnih povezivanja. Ženska su djeca na bračno tržište dolazila vrlo rano, neke već u dobi od sedam godina, što je po Crkvenom zakonu bio minimum za sklapanje zaruka. Dobna je granica stupanja u brak za djevojčice bila dvanaest godina, a za dječake četrnaest što je u 15. stoljeću pomaknuto na dvadeset godina za muškarce i četrnaest za djevojčice. Udaja je predstavljala društvenu inicijaciju za žene koje su njome dobivale određena ovlaštenja, ali i pokušavale ispuniti očekivanja koje je zajednica pred njih stavljala (Janeković Römer: 1999: 93–96). To, međutim, nije uključivalo nikakav oblik samostalnosti ili samostalnog odlučivanja osobito u pitanjima financijske naravi. Žena je stupanjem u brak preuzimala društvene uloge koje su joj bile namijenjene te mijenjala osobu koja je, vršeći nadzor nad njom, bdjela nad njezinom časti. O udaji je odlučivao roditelj ili skrbnik. Stroga odvojenost društvenih staleža odrazila se i na ženidbena pravila koja su zabranjivala sklapanje brakova s pripadnicima različitih društvenih klasa. Brak je tada bio sredstvo povezivanja vlasteoskih obitelji i rodova, ponekad i na način izgladivanja nesporazuma među obiteljima (Janeković Römer, 1994: 55–62). Stroga su društvena pravila i ponovno znatno više opterećivala

žene nego muškarce jer je brak najčešće bio predmetom dogovora oca ili skrbnika i budućeg muža. Pitanje konsenzusa, koje se u srednjevjekovnom društvu afirmira jačanjem utjecaja kršćanstva, u Dubrovniku, u najvišim društvenim slojevima, nije zaživjelo u praksi. Od 1294. godine pitanje miraza nije više pod jurisdikcijom Crkvenog suda što upućuje na važnost njegove gospodarske uloge⁵. Obitelj je kao temeljni nukleus društva i glavni čimbenik reprodukcije strogo odvojenih društvenih struktura bila od prevelikog društvenog značaja da bi je se prepustilo utjecaju Crkve. U praksi su se statutarne odredbe vezane uz bračna pitanja, koje su bile suprotstavljene crkvenim koncepcijama, rješavale prešutnim revidiranjem stajališta klera i njihovim prilagođavanjem društvu. To je osobito vidljivo u poimanju braka kao slobodnog ugovora dvaju supružnika te u crkvenim stavovima o jednakosti svih društvenih slojeva. Takvi su stavovi, naime, u aristokratskoj republici kakva je bio i Dubrovnik, dovodili u pitanje temelje društvenog poretka, pa su stoga bili neprihvatljivi (Janeković Römer, 1994: 59). Statutarna odredba koja je ženama dopuštala da odbiju brak koji su dogovorili njezini roditelji bila je više *pro forma*.

Žena je brakom, zapravo, samo ostvarivala pravo uživanja muževe imovine, čak i njezina odjeća, nakit i druge stvari koje je posjedovala, udajom bi pripale muškarcu kao simbol muškarčeva prava koje on ženidbom stječe nad ženom. Sve ono što bi on zaradio tijekom braka ostajalo bi njegovom imovinom, dok je žena odjeću i nakit stečenu u braku, samo mogla koristiti. Brak joj je tako donosio vlasništvo isključivo nad vjenčanim prstenom, a čak ni parfernalom imovinom, iako joj je po zakonu pripadala, nije mogla raspolagati bez prethodnog suprugova odobrenja. Mirazom, dakle nije mogla raspolagati, a nasljeđivala su ga djece. U slučaju da u braku nije bilo djece, a žena je umrla, miraz se vraćao njezinoj obitelji. Janeković ističe kako je *rigorozna pravna zaštita mirazne imovine izraz nejednakog društvenog položaja muškaraca i žena* (Janeković Römer, 1994: 87) i da su pravni pokušaji zaštite miraza bili više usmjereni prema očuvanju miraza kao nasljednog dobra nego samoj zaštiti žena i njihovih prava. Uskraćivanje miraza ili gubitak prava na raspolaganje njime koristio se kao vrlo djelotvoran mehanizam izbjegavanja društveno neprihvatljiva ponašanja. U skladu s time i zakonski predviđena mogućnost odbijanja dogovorenog braka od strane žena bila je malo vjerojatna jer bi ona time gubila pravo na miraz, a time ujedno i na udaju. Odustajanje od udaje nije izuzimalo obitelj od obveze isplate miraza ili, u najmanju ruku, globe što je ugrožavalo

⁵ Kako je u srednjevjekovnom društvu sudska nadležnost nad obitelji implicirala i nadležnost nad društvom u cjelini (Aznar Gil: 2003), razvidan je i značaj samog miraza kao gospodarskog čimbenika. Jačanjem, svjetovno društvo sve više zadire u prostor kanonskog, odnosno crkvenog prava, da bi u 15. stoljeću, u Dubrovniku došlo do potpunog izuzimanja braka i bračnih pitanja ingerenciji crkve (Janeković Römer, 2003: 124–130).

solventnost obitelji (Janeković Römer, 2003: 145). Uskraćivanje prava mužu na korištenje miraza koristilo se i kao učinkovito sredstvo suzbijanja tajnih brakova, odnosno brakova iz ljubavi. U 15. stoljeću strah od braka iz ljubavi koji je potencijalno ugrožavao gospodarski sustav utemeljen na razmjeni miraza toliko je prisutan da ga se pokušava suzbiti čak i zakonskom kodifikacijom, ali i inzistiranjem na zarukama, javnom obredu i slično. Iako ni punoljetne žene nisu mogle sudjelovati u odabiru bračnog partnera, Janeković Römer ističe da je razlika ipak postojala što proizlazi iz različitih formulacija vezanih uz žensku stranu u bračnim ugovorima (Janeković Römer, 2003: 181).

Udaja je za ženu ujedno značila i početak izvršavanja njihove najvažnije obiteljske i društvene funkcije, one prokreacijske. Udane žene bile su podvrgnute strogu nadzoru obitelji i čitavog društva jer bi njihova nevjera uzdrimala društveni red zbog opasnosti od rođenja izvanbračnog djeteta. Brojnost roda projicirala je društvenu moć i politički ugled obitelji. Upravo se uz visoki fertilitet mladih žena vezuje i velika dobna razlika između bračnih partnera, ponekad i do 15 ili 20 godina. Prema nekim statistikama vlasteoska je žena, da bi ispunila svoju društvenu ulogu, velik dio života bila trudna. Janeković Römer napominje da je visoka stopa nataliteta svojstvena samo najvišim društvenim slojevima, a ona je djelomično bila uzrokovana i velikom smrtnosti ne samo novorođenčadi nego i djece uopće (Janeković Römer, 1994: 44).

3.4. Osobni odnosi u braku

O pravom odnosu vrlo je teško govoriti u kontekstu ranonovovjekovnog braka jer se žena smatrala, muževim vlasništvom. *Autoritet muža dominirao je bračnim odnosom* (Janeković Römer, 1994: 93). Muževa superiornost određena je rođenjem i on je u supružničkom odnosu imao prevlast. Žena je bila u potpunosti podređena muškarcu, a na njezinu je inferiornost utjecala crkvena i svjetovna dogma da je žene potrebno kontrolirati. Prvo ju je kontrolirao otac, a nakon udaje brigu za nju preuzimao je njezin muž koji je, u pravilu bio mnogo stariji od nje. Zbog velike dobne razlike žene su muževe više poistovjećivale s očinskim autoritetima. Vlasteoske žene i žene bogatih pučana svojevrsnu su neovisnost imale u vlastitim kućama, gdje su vodile brigu o djeci, kućanstvu i posluži. Osobitu su neovisnost stjecale ako su bile udate za trgovce koji su često bili odsutni. Takvu

su „neovisnost“ žene mogle dobiti i zadržati jedino ako su bile u potpunosti podložne muškarčevoj volji i autoritetu.

Žene pućanke bile su znatno neovisnije. Njihova je neovisnost bila usko vezana uz njihov egzistenciju jer su one, kako bi preživjele, morale raditi. Radile su na polju, u krćmi, kao prodavaćice ili obrtnice radnice. Njihovi su braćni odnosi bili donekle ravnopravniji od onih iz viših staleža, a na to ukazuju ugovori o zajednici imovine (Janeković Römer, 1994: 94). No ravnopravnost u braku i nižih društvenih slojeva ovisila je isključivo o muškarčevoj volji jer je imao društvenu, ali i sudsku podršku. Tako su primjerice muškarci koji su bili nasilni prema svojim suprugama mogli protjerati ženu iz njihova zajedničkog doma, a ako je ženi život bio ugrožen tada joj je suprug morao financirati odvojeni život. Pućanke su mnogo češće bježale od nasilnih i nevjernih muževa jer su za razliku od plemkinja bile financijski neovisnije i mogle su si osigurati egzistenciju. Kao što je već spomenuto u tekstu, brak i muško-ženski odnosi izvan braka bili su znatno drugaćiji. Prema Janeković Römer brak je pravna institucija koja je osiguravala reprodukciju društva i ćuvala društveni poredak i položaj pojedinca (1994: 96). Stoga su muškarci često ljubavni život vodili izvan braćnih okvira, dok za žene u višim društvenim slojevima takvo što nije bilo prihvatljivo. Takvo je životno okruženje stvorilo društvo u kojem su crkvene i svjetovne kazne mogle iskorijeniti izvanbraćne odnose iz svakodnevnog života ranonovovjekovnih stanovnika Republike.

3.5. Samostan kao alternativa

Samostan je bio društveno prihvatljiva alternativa neželjenom braku. Iako su brak ili samostan bili jedini prihvatljivi oblici ženske koegzistencije u društvu, najčešće ni na taj izbor nisu imale utjecaja. Tijekom 14. stoljeća dolazi do akumulacije kapitala unutar nekolicine vlasteoskih obitelji što dovodi do rasta iznosa miraza. Na njegovo povećanje utjecalo je i desetkovanje stanovništva izazvano epidemijom kuge, ali ponajviše ćinjenica da je mirazni sustav omogućivao fluktuaciju kapitala i širenje poslova. Spomenute promjene vlast bez uspjeha pokušava ogranićiti i zaustaviti jer se problem poćinje odraćavati na svim društvenim razinama, ali ponajprije na vladajućoj klasi. One obitelji koje si nisu mogle priuštiti takve miraze kćeri su slale u samostan sv. Klare koji je bio rezerviran za plemkinje. Kako bi izbjegli moguće protivljenje kćeri, često su ih zarećivali kao vrlo mlade jer zakon nije dopuštao prisilno zarećivanje nakon punoljetnosti djevojaka (Janeković

Römer, 1999). Prisilno je zaredživanje uzrokovano nedostatkom novca za isplatu miraza poprimilo takve razmjere da se ta praksa javno kritizira. Uz to, da bi se pomoglo financijski ugroženim obiteljima, osnivaju se fondovi koji putem milodara sufinanciraju troškove svadbe, koji su također bili znatni te velike iznose miraza (Janeković Römer, 1994: 81).

O pojmu *ženske subkulture* koja je vidljiva kada nastaje u sferama izdvojenim od onih muških (Burke, 2006: 37) između ostalog i u samostanima, u kontekstu Dubrovačke Republike u tom razdoblju ne može biti govora, barem ne kad je u pitanju samostan sv. Klare (Fališevac, 2007). On je, naime, bio podvrgnut strogu nadzoru vlasti koja se na taj način i u samostanu brinula o časti ženskog dijela vlasteoskih obitelji i suzbijala i samu naznaku samovolje pojedinca. Kako bi nadzor bio učinkovitiji, u 15. su stoljeću izvršene opsežne građevinske intervencije koje su za cilj imale u potpunosti izolirati samostan i redovnice od vanjskog svijeta (Janeković Römer, 2003: 143). Budući da su postojale zakonom predviđene sankcije za one koje bi poželjele napustiti samostan, on je za ženu predstavljao konačan izbor. Brak nakon napuštanja samostana bio bi tretiran kao preljub i bigamija (Galán, 1993). Iako je prisilno zaredživanje kćeri kao način očuvanja ekskluzivnosti vladajućeg sloja rezultiralo velikim padom udjela vlastele u ukupnom stanovništvu, od njega se nije odustalo u narednim stoljećima.

3. 6. Majčinstvo

Majčinstvo je bilo najveće ostvarenje ženske uloge, osobito u patricijskim obiteljima. Kao što je već spomenuto, krajnji je cilj braka bio produženje loze. Uzevši u obzir da je brak iz ljubavi veoma rijedak i gotovo nemoguć, središte između osjećajnog obiteljskog života činila je veza majke i djeteta (Janeković Römer, 1994: 105). Uzevši u obzir lošu demografsku sliku u Republici, patricijske obitelji nastojale su imati što više djece kako bi loza opstala. Više čimbenika utjecalo je na loše demografske prilike. Jedan od glavnih uzroka bila je visoka smrtnost, osobito među malom djecom, stoga je visok natalitet bio jedini način uspostavljanja ravnoteže, iako nekad ni taj način nije bio dovoljan. Janeković Römer u svojoj studiji piše o obitelji Teodora de Prodanella koji je imao četrnaestero djece, među njima osam muških potomaka. Ipak, samo je jedan nastavio obiteljsku lozu jer su svi ostali umrli vrlo mladi ili nisu imali djece (Janeković Römer, 1994: 43–44). Ranonovovjekovni Dubrovnik nije imao povoljnu demografsku sliku pa je bilo potrebno

donijeti zakone koji su išli u prilog prokreaciji i prirodnom prirastu. Zbog vrlo visoke smrtnosti dubrovački imućniji stalež morao je osigurati opstanak roda. Bogati društveni slojevi koji su mogli uzdržavati obitelj i u kojima žena nije bila primorana na rad imala je jednu dužnost, a to je majčinstvo. Njihov je zadatak bio da imaju što više djece, sinova koji su nastavljali rod i preuzimali poslove te kćeri čijom su se udajom rodovi međusobno povezivali (Janeković Römer 1994.:, 39–40). Bogate plemkinje i pučanke često su dovodile profesionalne hranilje kako bi dojile njihovu djecu jer se ranijim prekidanjem dojenja i sprječavanjem laktacije smanjivao kontraceptivni učinak hormona prolaktina, što je omogućavalo ženi češće rađanje i veći broj potomaka (Kralj-Bassard, 2013: 167). Plemkinje i bogate pučanke koje su uvelike imitirale plemkinje prestajale su dobiti iz dva razloga, prvi je prokreacijski, a drugi razlog estetski. Naime, dojenjem se na prirodni način mršavi, a grudi postaju mekše i opuštenije, što se nije uklapalo u tadašnji standard ženske ljepote. Djeca su prve godine života provodile s dojiljama, o čemu će se detaljnije govoriti nešto kasnije. Nakon treće godine života brigu i odgoj preuzima majka. Odgoj i brigu o obrazovanju muške djece preuzima otac oko djetetove šeste godine, dok djevojčice ostaju s majkom i ona ih priprema za preuzimanje njihove životne uloge. Djevojčice su do udaje ostajale s majkom zbog čega su bile vrlo bliske, što dokazuju pravni spisi prema kojima su žene od svoje kvarte gotovo bez iznimke oporučivale kćerima, a ne sinovima (Janeković Römer, 1994: 105). Majke su imale puno snažniji utjecaj na djecu djelomično zato što su bile puno mlađe od očeva pa su samim time bile i bliže djeci, a djelomično zato što su očevi često, upravo zbog velike dobne razlike umirali dok su djeca još bila mala i mlada pa su ostajala s majkom. Žena je nakon muževe smrti i u slučaju maloljetnosti svoje muške djece dobivala veće ovlasti, osobito ako je živjela sama s djecom. Majku se tada pitalo o ženidbi i udaji djece, mogla je darivati omiljeno dijete, ali nije mogla odlučivati i upravljati imovinom bez pristanka rođaka, tutora djece, Velikog vijeća ili punoljetnog sina (Janeković Römer, 1994: 106).

3.7. Život nakon braka – udovice i kontroverze udovištva

Udovištvo je bilo vrlo česta pojava među žiteljima Republike. Mnogi su čimbenici utjecali na učestalost udovištva, a neki od njih su velika razlika u godinama supružnika, česte bolesti i smrt žena pri porodu. Žene su u Dubrovniku imale vrlo nezavidan položaj osobito u slučaju muževe smrti, tada su ženini interesi i egzistencija bili osobito ugroženi. Udovičin položaj i njezina zaštita

ovisili su o staležu iz kojeg dolazi te su najčešće potpisivale ugovore o uzdržavanju.

Velika se dobna razlika između bračnih partnera u vremenu kada je prosječni životni vijek iznosio oko 45 godina odrazila i na velik broj udovica. Broj udovaca također nije bio zanemariv, a najčešće je bio posljedica smrtnosti pri porodima, koja je zbog velikog broja trudnoća vlasteoskih žena bila izražena. Razloge treba tražiti u tome što je udovički status, u usporedbi s onim udatih žena, često pružao ženi više slobodnog i društveno prihvatljivog prostora. Ona je u nekim slučajevima mogla odlučivati, doduše ne samostalno, o nekim važnim pitanjima kao što su vjenčanje djece, pitanje miraza i slično. Zbog načela *patria paternis, matris maternis* koje se primjenjivalo u srednjovjekovnom obiteljskom pravu, bračne se stečevine nisu smatrale zajedničkim dobrom. Ono što je muškarac zaradio u braku pripadalo je isključivo njemu, a žena je brakom ostvarivala pravo na uživanje muževine imovine, koju je nepovratno gubila novom udajom. Otegotna okolnost bila su i djeca koja su u slučaju preudaje majke ostajala živjeti u očevoj kući (Janeković Romer, 1994). Naime, preudaja udovica nije bila poželjna iz dvaju razloga. U tom se razdoblju drugi brak još uvijek često percipira kao bigamija pa ponovna udaja direktno zadire u prava pokojnog muža nad ženinim tijelom. Muževi često pribjegavaju oporukama ne bi li osigurali da će im supruga i nakon njihove smrti *čuvati postelju i voditi častan život* (Janeković Romer, 1994: 134). Isti izvor navodi da crkveni zakon muškarca nije obvezivao na suzdržanost od snošaja ni za vrijeme udovištva ni prije braka. Drugi je razlog bio korištenje miraza od strane njihove obitelji. U slučaju ponovne udaje miraz ili njegov dio morao je biti vraćen ženi što znači da se muževa obitelj u poslovnim transakcijama njime više nije mogla koristiti. Osobito težak položaj imale su udovice koje nisu imale djecu jer su u roku od 30 dana morale vratiti svu muževu imovinu (Janeković Romer, 1994). Ipak, život udovica često je ovisio i o planovima obitelji pa bi se u skladu s njima često ponovno našle na bračnom tržištu.

Jačanje svjetovnog društva nepovoljno se odrazilo na žene, a time i na udovice. Tijekom 15. stoljeća donesen je niz zakona koji im ograničavaju slobodno raspolaganje imovinom smanjujući iznose kojima su mogle slobodno raspolagati na 20 perpera i onemogućivši im tako sudjelovanje u gospodarskom aspektu života Republike (Janeković Römer, 1999 i 2003).

4. Pučanke – nastavak društvenog raslojavanja

Socijalna stratifikacija u Dubrovačkoj Republici nije završena zatvaranjem Velikog vijeća 30-tih godina 14. stoljeća. Ona se nastavila, ali zbog nepropusnih staleških granica, u nižem društvenom sloju. Proces bogaćenja građanskih obitelji rezultirao je stvaranjem posebnog sloja, sloja bogatog građanstva, koji je načinom života i običajima oponašao vladajući stalež, ali im pristup političkoj sceni nije bio dostupan. Od vlastele su preuzeli način strukturiranja obitelji, ženidbenu politiku i mirazne strategije. Može se reći da je i položaj žena toga sloja bio približno jednak onome patricijskih žena. Ženili su se unutar svoga društvenog kruga i s izvanbračnim potomcima vlastele. Spominju se čak i zakoni koji kažu da žene uglednih pučana treba štovati kao i one vlasteoske (Ravančić, 2001).

4. 1. Zasnivanje obitelji u nižim društvenim slojevima

Za razliku od bogatijih i privilegiranih pripadnika društva, pripadnici nižih društvenih slojeva kasnije su stupali u brak jer pravila za ženidbu koja su vrijedila kod viših slojeva nisu pronašla svoje praktično uporište među siromašnijim stanovnicima Republike. Pučani, osobito obrtnici, pitanje braka regulirali su na drugačiji način od vladajuće elite. Svojevoljno su sklapali brak jer su bili oslobođeni očeva autoriteta, nisu imali odgovornost prema rodu i nasljedstvu te nastavku čistokrvne loze. Naravno, brak se sklapao među pripadnicima istog staleža. Nije bilo neuobičajeno da kovač oženi kovačevu kćer sa svrhom poslovnog prosperiteta. Miraz je bio obavezan u svim staležima pa je i u nižim slojevima igrao veliku ulogu (Janeković Romer, 1994: 73). S obzirom na veću slobodu, osobito pri izboru bračnog partnera, ali i partnerice smatra se da su bigamija, konsangvini brak i konkubinat iznimna pojava među pučanima i u obrtničkom miljeu.

Muškarci nižih društvenih slojeva ženili su se nakon stjecanja financijske neovisnosti, što je znatno utjecalo na njihovu kasniju ženidbu. Isto tako i žene iz nižih slojeva kasnije su se udavale jer su morale privređivati za život te velike mnogobrojne obitelji s puno djece nisu bile česte i poželjne među manje privilegiranim stanovništvom.

4. 2. Položaj žena iz puka

Osnovna razlika u položaju pučanskih žena u odnosu na plemkinje bila je uvjetovana prijeko potrebnim radom i privređivanjem kako bi preživjele. Takav je način života za sobom povlačio bitno drugačiju svakodnevicu. Različita obiteljska konstrukcija djelomično je utjecala i na različitost njihovih položaja te na dužnosti i obveze koje je muškarac preuzimao ženidbom. On je, naime tim korakom, za razliku od vlasteoskih mladića, postajao *pater familias* čime je preuzimao punu odgovornost za svoju obitelj. To je uvjetovalo stupanje u brak tek nakon financijskog osamostaljenja, prosječno u dobi od 20 do 25 godina. Dobna je razlika između supružnika bila znatno manja jer je i žena prije udaje radila, a visok natalitet zbog siromaštva često nije bio poželjan. Pučanke su morale privređivati, a o djeci su se, za razliku od vlasteoskih žena, brinule isključivo same. Bračni život najčešće je započinjao najmom ili kupnjom kuće koju su često kupovale i same žene prije udaje želeći na taj način poboljšati svoju mogućnost za udaju. Iako ondašnje značenje braka nije uključivalo onaj temeljen na slobodnom odabiru bračnog partnera, žene iz nižih društvenih slojeva ponekad su imale znatno više slobode pa su tako brak nekad i same ugovarale. U tim ugovorima rođaci figuriraju kao svjedoci ili jamci isplate miraza. Upravo zbog toga neki autori misle da su kršćanska načela braka brže prodrli u niže društvene slojeve jer je takvo poimanje braka znatno bliže onom crkvenom koje je utemeljeno na konsenzusu. Ipak, očito je da je u tim brakovima postojao veći stupanj ravnopravnosti među partnerima. Očituje se to i u postojanju zajedničkih oporuka među supružnicima, čime se zaobilazi zakonom propisano nasljeđivanje djece jer supružnici imovinu ostavljaju jedan drugome. Time dolazi do svojevrsnog redefiniranja imovinskih odnosa unutar obitelji, a bračna stečevina prestaje biti ekskluzivnim pravom muža što dovodi ženu u znatno povoljniji položaj. Iako je promjena u prvom redu potaknuta željom za jačanjem položaja na tržištu, ona je i posljedica potrebe za aktivnim sudjelovanjem žene u gospodarskom životu radi obiteljske egzistencije odnosno radi opstanka obitelji. Upravo se nužnost ženskog privređivanja suprotstavljala tradicionalnim običajima koji su ženski prostor svodili na prostor kuće. Iz tog razloga njezina podređenost mužu nije bila istovjetna onoj kod plemkinja pa su pučanke time ostvarivale i nešto višu razinu samostalnosti. Radile su na polju, u trgovini, na tržnici, u krčmi, radionici, tkale su, vezle, dojile i sl. Žene koje su u svom poslovanju dolazile u dodir s drugim osobama, posebno muškarcima, dovodile su se u opasnost od gubljenja dobra glasa zbog sumnje i povezivanja njihova imena s nečasnim zanimanjima ponajprije

zaradom od prodaje vlastita tijela. Nadimci su bili vrlo učinkovito sredstvo društvene kontrole, u prvom redu nad ženama, *jer su otkrivali kako određenu osobu društvena sredina vidi ili poznaje* (Stojan, 2003: 245). Stojan također navodi da su, za razliku od muških nadimaka, oni ženski bili vezani uz posao, izgled ili ponašanje te da su vrlo često bili pejorativno intonirani (Stojan, 2003: 245). U sredini u kojoj se muškarcima savjetovalo da se o potencijalnoj zaručnici raspitaju u gradu prije dogovora vjenčanja, takav je nadimak onoj koja ga je nosila sasvim sigurno predstavljao određenu vrstu stigme.

4. 3. O kućnoj posluzi, slugama i servama

Kućna čeljad, servi i ancile odnosno sluge i sluškinje smatrali su se članovima kućanstva svojih gospodara i bili su podčinjeni vlasti oca obitelji. Svojim su se poslovima i načinom života uklopili u obitelj, a unutar većeg kućanstva stvarali su vlastite obitelji međusobno se ženeći sa slugama i servima iz svog i iz drugih kućanstava. Na obiteljsku konstrukciju utjecale su preljubničke i ljubavne veze gospodara i sluškinja, a djeca rođena iz takvih veza nerijetko su ostajala u očevoj kući mijenjajući na taj način strukturu njegova kućanstva (Janeković Römer, 1994: 41). Očevi su opetovano oporučno uvjetovali svojoj supruzi i legitimnoj djeci da brinu o izvanbračnoj djeci. Zabilježeni su slučajevi u kojima su plemići za sobom ostavljali samo izvanbračne potomke i tako nastavljali svoju lozu, neki od njih imali su troje ili četvero izvanbračne djece s istom ženom koju nisu mogli oženiti jer ona nije pripadala isto staležu (Janeković Römer, 1994: 48).

4. 4. Položaj sluškinja

U skladu sa srednjovjekovnim poimanjem obitelji kao zajednice svih osoba inferiornih ocu, to jest hranitelju, i sluge su činile dio obitelji. Zbog neimaštine siromašni su stanovnici Grada i okolice vrlo rano zapošljavali vlastitu djecu. Djevojčice su bile sluškinje i obavljale su poslove u zamjenu za mjesto stanovanja, hranu i odjeću, ponekad i neki vid novčane naknade, dok su muška djeca uglavnom osposobljavana za zanate. Radni odnos gospodara i sluge otpočinjao je sklapanjem ugovora, a završavao je raskidom ili istekom ugovora. Sluškinje i sluge, kao slobodni ljudi u pravnom pogledu, bili su u puno boljem položaju od servi i ancila koji su u očima zakona tretirani

kao dio gospodarove pokretne imovine, a pripadala su mu i njihova djeca s kojom je raspolagao kako je htio (Janeković Romer, 1994: 40). Iako su sluge i sluškinje u pravnom smislu imale mogućnost sklopiti brak to se u praksi pokazalo kao rijetkost bez pristanka gospodara. Sluškinje se u spisima i izvorima najčešće spominju kao ljubavnice i priležnice svojih gospodara. To je društveno pravilo u kojem je najvidljivije prešutno podilaženje i prilagođavanje običajima svjetovnog društva. U ranonovovjekovnom se Dubrovniku bračna monogamija kao jedna od osnovnih odrednica kršćanskog braka shvaćala prilično fleksibilno, naravno, samo kada su u pitanju bili muški predstavnici vladajućeg sloja. Stupanj društvene snošljivosti prema izvanbračnim vezama od komunalnih vlasti bio je takav da se u literaturi obično govori o bigamiji i svojevrsnom konkubinatu. Kao razlog rasprostranjenosti ljubavnih veza obično se navodi rigidna hijerarhizacija društva i vrlo stroga endogamna bračna politika, koja je uvelike sužavala mogućnost izbora bračnog partnera. Posljedica benevolentna odnosa društva prema izvanbračnim aktivnostima dubrovačke vlastele očitovala se u velikom broju nezakonite djece koja su nerijetko živjela u očevoj obitelji zajedno s njegovom zakonitom djecom, a ponekad poslije i sudjelovala u obiteljskim poslovima (Janeković Romer, 1994: 41). Pristup političkoj sceni nije im bio dostupan jer su zbog zahtjeva za dvostrukom linijom vlasteoskog podrijetla punopravni status kao i nasljedno pravo mogli dobiti samo oni čija su oba roditelja pripadala vlasteoskom društvenom sloju. Ipak, njihova se poluplemenita krv tretirala kao prednost koja je sa sobom nosila određenu vrstu društvenog prestiža pa su međusobnim ženidbama oformili posebnu vrstu društvenog sloja, a često su se povezivali i s antuninima⁶.

4. 5. Sluškinje ljubavnice i trudne sluškinje

Jedna od glavnih značajki povlaštenih žitelja Dubrovačke Republike bilo je ljubovanje sa ženama iz nižih društvenih slojeva. Takve su veze bile veoma česta pojava, a nastale se, između ostalog, kao posljedica rigidne endogamije. Iako mogućnost vlastita odabira bračne partnerice nije bila izgledna, mogućnost izbora ljubavnice ili konkubine bio je veoma širok. Blagonakloni odnos prema nevjeri odnosio se isključivo na muškarce, dok su za žene ponovno vrijedili posve drukčija mjerila. Do brojnih slučajeva trudnoće među sluškinjama dolazilo je zbog sustanarstva s gospodarima koji

⁶ Antunini predstavljaju kulminaciju procesa društvenog raslojavanja puka izazvana priljevom kapitala. Riječ je o bogatom građanstvu koje se udružuje u bratovštine i koji oformljuju tzv. *sekundarnu elitu grada* (Janeković Römer, 1999: 267).

su često nasilno, ali i nenasilno započinjali spolnu vezu s podčinjenim stanarkama svoga gospodarstva, što je uvelike utjecalo na obiteljsku strukturu unutar kućanstva. Trudne sluškinje u očima društva, ali i zakona nikad nisu smatrane žrtvama jer ih je do toga dovela njihova vlastita slabost i sklonost bludu, već spomenuta iskonska putenost. Sluškinje su s obzirom na svoju podčinjenost i nedostatak obiteljske protekcije bile lake mete spolnog uznemiravanja vlastitih gospodara, ta praksa nije bila skandalozna, naprotiv, bila je društveno prihvatljiva. Zbog straha od društvene osude, nemogućnosti sklapanja braka u budućnosti ili nasilja u vlastitoj obitelji, sluškinje koje bi ostale u drugom stanju nerijetko su pribjegavale čedomorstvu, o čemu će se detaljnije govoriti kasnije u tekstu. Problem trudnoće nije se mogao drugo skrivati te su iskusnije sluškinje trudnoću prekidale u ranijim stadijima trudnoće, a ako su bile bogobojazne tada su tek rođenu djecu ostavljale na prometnim mjestima, u crkvama, nahodištima ili su ih davale kao ropsku radnu snagu.⁷ Prethodno je u tekstu spomenuto da je nerijetka pojava da gospodari brinu o sluškinjama i svojoj nelegitimnoj djeci te na taj način proširuju svoje obitelji. U izvorima je također poznata praksa u kojoj su plemići i bogati pučani oporučno osigurali svoju nezakonitu djecu. Bogati pučani najčešće su svoju nezakonitu djecu osiguravali stvarajući novi društveni sloj koji se ženio unutar iste društvene skupine.

4. 6. Odnos vladika prema sluškinjama

Iako su dubrovačke sluškinje⁸ činile gotovo trećinu ukupnog stanovništva, njihova su prava bila svedena na minimum, gotovo da i nisu postojala. Osobito ugrožene sluškinje bile su mlade djevojke koje su dolazile sa sela u potrazi za boljim životom u službu bogatih građana i plemića, bile su daleko od obitelji i pokroviteljstva. Broj sluga i sluškinja u kući bio je jedan od najvećih pokazatelja imovinskog statusa neke obitelji (Janeković Römer, 1999: 205–208). Vlasteoske žene vladale su i upravljale kućanstvom uz pomoć sluškinja. Nerijetko su ih fizički kažnjavale, osobito ako su imale aferu s gospodarom. S obzirom na vrlo benevolentan stav prema izvanbračnim vezama vlastelina sa sluškinjama, vladike su svoju ljutnju vrlo često projicirale na njih. Nametale su im pretjerane obveze i teške fizičke poslove te su ih verbalno i psihički zlostavljale, znajući kako *čupe* nemaju protekciju. Već spomenuta mizogina retorika koja je opisivala ženu kao iskonski putenu i manje

⁷ Neke su se sluškinje zbog moralne dvojbe odlučile a porod, nakon čega bi svoju djecu dale kao radnu ropsku snagu (Stojan, 2003: 116).

⁸ *Famula, serva, fantesca*, godišnica, raba, djevojka, čupica, čupe, spravljena, pejorativi godulja, čupavica, divljaka, ogota... prema literaturi i arhivskim izvorima nazivi za dubrovačku sluškinju (Stojan, 2003: 95).

inteligentnu, zbog čega je muškarac morao odgovarati za nju i odgajati je prema određenim načelima koje je Kotruljević naveo kao glavo oružje protiv ženske istinske prirode navodeći kako žena koja je rob vlastita tijela može biti kontrolirana jedino ako je stalno zaposlena jer je to najbolji način obuzdavanja njezinih misli i ponašanja. Stoga su privilegirane žene iz bogatih patricijskih obitelji odgajane u tom duhu koji su zatim projicirale na svoje inferiorne zaposlenice opterećujući posluhu kako im dosada ne bi pomutila um, što bi dovelo do pohotnog ženskog ponašanja koje je opet vodilo prema bludnim radnjama, za koje plemićke supruge i majke nikad nisu krivile svoje muževe i sinove već zavodničke sposobnosti ženske posluge kojoj su oni podlegli. Praksa seksualnog uznemiravanja, napastovanja i preljubničkih odnosa gospodara sa sluškinjama bila je toliko raširena u društvu da je nadahnula mnoge pjesnike i pisce koji su to ovjekovječili u svojim tekstovima i pjesmama.

Zbog neprestanog zlostavljanja, maltretiranja i straha za čast i život, djevojke su često bježale iz službe svojih vladara tražeći utočište u dubrovačkoj okolini, ponekad i izvan granica Republike. Nerijetko su bježeći orobile kuću u kojoj su služile. Sluškinje su zbog neprekidne žudnje za hranom i konstantne gladi u mnogim prilikama potkradale svoje gospodare. Strah za opstankom i egzistencijom u nedostatku elementarnih životnih potreba nagnao je sluškinje da kriomice otimaju ne samo hranu već i stvari svojih poslodavaca. Kazne koje je snosila sluškinja u slučaju bijega i krađe bile su veoma rigorozne i okrutne. Stojan navodi da su bile izlagane na stupu srama, vođene po Gradu na magarcu, nakon čega su bile išibane i žigosane po čelu i obrazima, odsijecani su im nosovi i ušne školjke, a ponekad je kazna bio i izgon iz Republike (Stojan, 2003: 108). Iako su posljedice njihovih prijestupa bile nemilosrdne i surove, sluškinje su zbog neljudskih uvjeta često bježale. S vremenom životni se standard sluškinja poboljšava.

4. 7. Primalje, babice, bahorice, pučke vidarice

Primalje, babice, bahorice, pučke vidarice različiti su nazivi kojima su žitelji ranonovojekovnog Dubrovnika nazivali žene koje su se bavile liječenjem, pripremanjem pripravaka i lijekova od trava. Uživale su veliko povjerenje stanovnika i imale uvaženu reputaciju. Njihovo je obrazovanje bilo neformalno i najčešće se prenosilo obiteljskom tradicijom, no sudeći po arhivskim i kaznenim spisima starog Dubrovnika može se zaključiti da su ih veoma cijenili jer se javljaju kao stručnjakinje postižući najveće uspjehe u ginekologiji te su do sredine 18. stoljeća istupale kao

vještaci na sudu u različitim kaznenim procesima koji su se vodili. Sredinom 18. stoljeća zamjenjuje ih kirurg, odnosno one postaju pratnja liječnicima⁹.

Velik broj trudnoća i poroda u dubrovačkom društvu pomogao im je da se izvješte u svome poslu, njihova je uloga bila veoma značajna u društvu, a osobito važnu ulogu imale su u velikim obiteljima u kojima su trudnoća i porodi bili vrlo česti. Svojim su radom i znanjem spašavale majčin i djetetov život, nekad su čak znale očuvati i održati kritičnu trudnoću.¹⁰ Svojim su znanjem pomagale stanovnicima riješiti probleme s neplodnošću, no znale su pomoći ženama koje su se zatekle u situaciji da očekuju neželjeno dijete te su otrovnim pripravcima i savjetima o samoozljeđivanju u ranom stadiju trudnoće u mnogim prilikama potpomogle pobačaju. Iskusne bahorice mogle su odrediti položaj djeteta u utrobi i starost ploda, a Stojan citirajući pjesnika Hidžu navodi kako primalje poznaju žensku utrobu kao svoj vlastiti džep, dodaje kako jednim pogledom mogu utvrditi spol djeteta, a svojim travarskim pripravcima mogu obnoviti djevičansku opnu (Stojan, 2003: 181). Njihova se stručnost cijenila u kaznenim procesima pa je njihovo svjedočenje bilo od krucijalne važnosti, osobito u slučajevima čedomorstva i silovanja. Ginekološkim su promatranjem utvrđivale ženino stanje, postojanje ili nepostojanje trudnoće. U procesima protiv čedomorki, primalje su utvrđivale laktacijski period žene i njezinu fizičku spremu ne bi li se dokazalo je li rodila ili nije, jer su žene često kriomice rađale nakon čega bi ubile ili napustile vlastito dijete. Pregled čedomorki zasnivao se na pregledu grudi, znakovima na koži, i tragovima poslijeporođajnog krvarenja i nadutom i natečenom trbuhu (Lonza, 2001: 261-302). Osobito su značenje imale prilikom pregleda silovanih žena i djevojaka nakon čega bi ustanovile ima li tragova nasilja te je li došlo do razdjevičenja.

Vjerovalo se kako bahorice mogu izliječiti od hernije pa do duševnih bolesti, no iako su bile vješte nisu uvijek uspješno pomogle svojim pacijentima, naime, krive dijagnoze, i krivo liječenje pa nekad i sama bolest pred kojom se bahorica našla nemoćnom, vodile su u smrt. Stojan je u svojoj studiji opisala uspjele i neuspjele pokušaje liječenja dubrovačkih pučkih vidarica. Proučavajući opus autorâ iz Dubrovnika zaključuje kako je prisutnost travarica, vilenica, odnosno primalja

⁹ U postupku istrage koja je pokrenuta kao privatna tužba protiv Vicka Boškova 20. srpnja 1753. zbog silovanja Marije, kćeri Klara Vlahove, djevojčice stare oko 8 godina suci određuju kirurga Cattafia i primalju Katu Lazarevu da pregledaju djevojčicu. U izvještaju su napisali da je djevojčica napastvovana i ozlijeđena. Sud je prihvatio dokaze i izjave svjedoka te je osudio Vicka na desetogodišnju kaznu veslanja na galijama i vječni izgon (*Lam. Crim.* sv. 120, f. 7v).

¹⁰ *Trudnu Mariju Mihočevu iz Batahovine napali su Vlahuša i njegova družina iz Kupara 11. listopada. Bila bi izgubila dijete da joj nisu pomogle žene koje se u to razumiju* (Stojan, 2003: 179. prema *Lam. Crim.* sv. 73, f. 176).

ostavila vrlo snažan utjecaj što potvrđuju brojna djela koja opisuju babice kao likove. Tako se jedna pojavljuje u Pelegrinićevoj *Jeđupki*, druga u Nalješkovićevoj *Komediji prvoj*, a ima ih i u dubrovačkim frančezarijama (Stojan, 2003: 286-188). Neuspjeli pokušaji liječenja nerijetko su završavali na sudu, o čemu svjedoče brojni sudski zapisi iz parnica koje su se vodile protiv primalja. Primalje su u takvim situacijama vrlo brzo poprimale demonsku i vještichju dimenziju, a njihovo liječenje pretvaralo se u čaranje i copranje, dok se uspješno liječenje isto često smatralo nadnaravnim i magičnim djelom, a činiteljice takvog liječenja bile su vilenice koje je narod izuzetno cijenio. Međutim sudbina vilenica bila je veoma nesigurna, jer se njihovo pozitivno djelovanje greškom u liječenju i nemogućnosti za izlječenjem bolesne osobe vrlo brzo moglo izokrenuti u djelo vještice.

4. 8. Ostala ženska zanimanja

Žene su uvijek bile pod strogim nadzorom muškaraca, oca, brata, suprugu te su bez obzira na klasu iz koje potječu bile osuđene na ženski prostor- kuću. Savršena kućanica, poslušna, odana i pokorna žena te predana majka glavna su obilježja koja tvore prototip ranonovovijekovne dubrovačke žene. Međutim, u nekim je slučajevima zbog životnih okolnosti ženska uloga dobivala drugačije djelovanje te se definicija prototipa mijenjala. Neprisutnost muža, bilo zbog smrti, posla, bolesti ili rata ženi je predstavljala veliku brigu jer je muškarac bio jamac njezine časti, ali u pravilu i ekonomske sigurnosti. Žene su u takvim slučajevima u borbi za egzistenciju pronalazile različite poslove kako bi prehranile sebe i svoju obitelj. Ženska svakidašnjica zaposlenih žena u Republici uvelike se razlikovala od dnevnog života nezaposlenih žena. Zaposlene žene svoj svakodnevni život i prostor dijele s muškarcima. Njihov prostor postaje mjesto njihova zaposlenja, primjerice krčme, tržnice, mlinovi, rijeke i potoci, fontane, mesnice... Napuštanje ženskog prostora i dijeljenje javnog prostora s muškarcem za ženu je bilo vrlo opasno jer je bila izložena verbalnim i fizičkim napadima, ali i napadima na njezinu čast i integritet. Često su zaposlene žene optuživane da se bave prodajom vlastita tijela, a svoje zanimanje, recimo krčmarice, koriste kako bi prikrile svoj pravi izvor sredstava za život.

4. 9. Krčmarice ili tovijernarice

Zaposlene žiteljice Republike potjecale su iz nižih društvenih klasa. Najvažniji javni prostori bili su crkve, krčme i tržnice. Žene su se osim kao sluškinje vrlo često zapošljavale kao tovijernarice.¹¹ To je bio vrlo zahtjevan i veoma loše plaćen posao zbog čega su zaposlenici vrlo često potkradali svoje gazde, a o tome svjedoče brojni spisi sa suda¹². Uvjeti su kao i plaća bili veoma loši, opis posla bio je vrlo nezahvalan i zahtjevan. Krčme ili *tovijerne* su bile mjesta socijalizacije u kojima su se ljudi zabavljali, putnici odmarali, mjesto gdje se prodavalo vino i hrana. Posjetitelji krčme uglavnom su bili muškarci, osobito oni iz siromašnijih društvenih slojeva te su uglavnom pili na dug (Stojan, 2003: 142). Ako ne bi platili, taj bi dug morale utjerivati upravo krčmarice, što je bio iznimno opasan zadatak.¹³ Veseli provodi u krčmi u mnogim su prilikama kulminirali i prerastali u sukob, a nerijetko su krčmarice bile orobljene i pretučene, nasilno su im oduzimali utržak i krali vino.¹⁴ Janeković Römer navodi da su se pojedine krčmarice u Gradu počele baviti posuđivanjem novca uz visoke kamate (Janeković Römer, 1994: 131–132).

4. 10. *Fornare*, pećarice ili tržnice

U Gradu su osim *tovijernarica*, svi poznavali prodavačice kruha koje su se u Dubrovniku nazivale *fornare*, pećarice ili tržnice. Mnoge su žene svoj miraz upotrijebile kao početni kapital u svom obrtu pa su tako ulagale u krušne peći i privređivale za život prodajući kruh pod strogom kontrolom općine. One su istovremeno pekle i prodavale kruh. Kruh su mijesile na otvorenom, što je privlačilo mušku pažnju i zato su često bile na lošem glasu kao, na glasu proste žene.¹⁵

¹¹ Dubrovački naziv za krčmarice ili podrumarice (Stojan, 2003: 139)

¹² „Stjepan i Nikola Điva Clasci tužili su 11. ožujka 1718. Anicu Petrovu, svoju *tovijernaricu* koja je prodala više bačvi njihova vina i pobjegla s novcima te je osuđena globom od 12 dukata“ (Stojan, 2003: 141 prema *Lam. Crim.* sv. 69, f.73).

¹³ „Kad je *tovijernarica* Rusa Stjepanova iz Gruža zatražila 10. svibnja 1714. godine, od Vlaha Krtice da joj plati dug od 22 dinara, izvadio je nož htijući je zaklati. Spasili su je ljudi koji su se srećom nalazili u stranju Nikole Marina Sorga, njezina gospodara. Ali tu nije bio kraj njezinim nevoljama jer ju je Vlaho dočekao na ulici 13. Svibnja 171. I premlatio pred svjedocima“ (Stojan, 2003: 142 prema *Lam. Crim.* Sv. 62, f. 7).

¹⁴ „Kati Nikolinoj pokradeno je 28. studenog 1716. Godine vino, kao i mnoge stvari koje su se u stranju nalazile, a brava na vratima bila je razbijena“ (Stojan, 2003: 144. Prema *Lam. Crim.* sv. 67, f 20).

¹⁵ „Marica Paskojeva iz Koločepa vrijeđala je 13. svibnja 1641. godine Niku Našimoku optuživši je da je kurva, a Nikinu sinu narušila čast klevećući ga da kurve drži po kućama“ (Stojan, 2003: 155 prema *Lam. Int For.* sv. 40, f. 95).

4. 11. Dojilje

Dojilje su u pravilu bile udane žene te su u dogovoru i uz dopuštenje supruga potpisivale ugovore s vladikama i vlastelinima preuzimajući tako brigu za novorođenu djecu bogatih pučana i plemićku djecu. Kao što je već ranije u tekstu spomenuto, žene, odnosno majke, iz bogatih pučanskih i aristokratskih obitelji prestajale su vrlo rano dojiti ili nisu dojile uopće. Ranijim prestankom dojenja i sprečavanjem laktacije smanjivao se kontraceptivni učinak hormona prolaktina, što je omogućavalo ženi češće rađanje i veći broj potomaka (Kralj-Brassard, 2013: 167). Ugovore o radnom odnosu dojilja i gospodara najčešće su sklapali njihovi muževi, a radni je odnos prosječno trajao oko 19 mjeseci (Vekarić, 2000: 77). Nakon sklapanja radnog odnosa dojilje sele u gospodarevu kuću kako bi mogle biti stalno na raspolaganju gladnome djetetu te preuzimaju brigu za odgoj djeteta (i postaju svojevrsne dadilje hraniteljice). One su spavale u istoj sobi s djecom koju su hranile preuzevši ulogu sluškinje, dadilje i hraniteljice. Privrženost djece, osobite ženske djece prema dojiljama očituje se u arhivskim spisima iz kojih je vidljivo da su često oporučno nagrađivale i zahvaljivale svojim dojiljama i dadiljama ostavljajući im neku svotu novca ili neki simboličan poklon. Dojilje nisu radile samo za pripadnike viših slojeva već su sklapale ugovore i s nahodištima. Dojilje su se u domu za nahode dijelile na interne i vanjske. Interne su dojilje živjele u nahodištima te su dio zarade dobivale u obliku smještaja i hrane, a dio je bio u novcu. Novačene su kao vanjske dojilje s pojačanom laktacijom uz uvjet da su spremne na neko vrijeme napustiti dom. One su kao i dojilje višeg plemstva bile u pravilu udane te su imale dijete dojenački dobi, a idealnim kandidatkom smatrala se roditeljica kojoj je umrlo dijete (Kralj-Brassard, 2013: 178). Nedostatan broj žena koje su dojile napuštenu djecu bio je jedan od glavnih čimbenika koji je utjecao na veliki broj smrtnih slučajeva nahoda. Primanja bolesne djece ostavljalo je veliki trag na zdravlje dojilja pa su dojilje koje su prihvaćale preuzeti brigu oko bolesne djece bile dodatno plaćene. Pretpostavlja se da su mnogi štíćenici nahoda bila djeca prostitutki koja su mogla biti zaražena sifilisom koji im je majka prenijela preko posteljice. Dojenjem zaražene djece postojala je velika mogućnost da se zaraze i interne dojilje. Budući da je kongenitalni sifilis bilo jako teško prepoznati jer su se simptomi pojavljivali tjednima kasnije¹⁶ vjeruje se kako je zaraza bila lako prenosiva i vrlo raširena, no Kralj-Brassard pozivajući se na strane izvore napominje da se nije

¹⁶ „U mnoge djece s prirođenim sifilisom bolest ostaje u latentnom obliku i ne moraju imati nikakvih znakova bolesti cijeli život“ (Medicinski priručnik za pacijente, pristupljeno 1. 4. 2022: <http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-za-pacijente/zdravlje-djece/novorodjenacke-i-dojenacke-infekcije/kongenitalni-sifilis>).

mogao pratiti podatak o broju zaražene djece te da se to kao problem prepoznalo tek u 19. stoljeću. Djecu oboljelu od sifilisa mogle su dojeti žene zaražene sifilisom, ali njih je bilo teško naći s obzirom da je sifilis izazivao skandal i moralnu osudu pa su oboljela djeca najčešće prehranjivana životinjskom zamjenom za mlijeko od kojeg su često oboljevala i umirala (Kralj-Brassard, 2013: 200).

5. Skandalozna praksa u ranonovovjekovnom Dubrovniku

Konsangvini brakovi nisu bili dozvoljeni osim u iznimnim slučajevima, kao što je na primjer očuvanje loze i obiteljske imovine. Vekarić tvrdi da su srodnici među dubrovačkom vlastelom sklapali brakove u krajnjoj nuždi, kao posljedicu ugroze izumiranja njihove imovine i loze (Vekarić, 2000: 54–56). Rigidna endogamija također je djelovala na sklapanje bračnih veza među rodbinom. Rastava, bigamija i konkubinat zakonom su zabranjeni, ali veoma učestali. Zanimljiva je činjenica da kanonsko pravo nije propisalo zakon o zabrani braka među pripadnicima različitih društvenih slojeva, međutim takvih brakova u pravilu nije bilo. Svjetovno zakonodavstvo također nije moglo utjecati na zabranu brakova između pučana i vlastele, no kao što je već spomenuto takva su bračna partnerstva bila vrlo rijetka iznimka. Egzogamni brakovi nisu se sklapali zbog toga što se poštovao običaj iz čega se *može zaključiti da su dubrovačka vlastela provodili vrlo strogu stalešku endogamiju, želeći očuvati društvenu koheziju* (Janeković Römer, 1994: 70). Do egzogamnih je brakova dolazilo zbog buntovnih ili osiromašenih plemića koji su ili iz inata ili zbog financijske koristi tada sklapali brakove s bogatim i lijepim pučankama, ali njihovi potomci nisu imali status plemića, već su pripadali pučanskom sloju. Vlasteoske i plemenite djevojke u pravilu se nisu udavale za bogate pučane. Janeković Römer poziva se na Filipa de Diversisa koji hvali običaje Dubrovčana *da pri izboru žene gledaju najviše na porijeklo njezinih predaka, ne dopuštajući miješanje staleža. Smatrajući ljude iz nižih staleža čak i biološki inferiornijima, on kaže da takvim brakovima kvare i unakazuju osobine plemenite loze* (Janeković Römer, 1994: 70).

5.1. Rastava braka

Brak je trebao trajati do smrti jednog od supružnika iako je, kako je ranije spomenuto, nekad muž oporučno sprečavao ženinu ponovnu udaju ili se njezina ponovna udaja smatrala bigamijom zbog prava pokojnog muža nad ženinim tijelom. No, pođemo li od teorijske premise kako je to trebalo izgledati, tada brak završava smrću jednog od supružnika. Rastava je bila zakonom zabranjena iako su i tada postojali supružnici koji su svoj bračni suživot raskidali prije smrti nekog od supružnika. Crkva je u nekim slučajevima dopuštala razvrgnuće braka ili poništenje brak ovisno o kontekstu. Recimo ako supružnici saznaju da su u bliskom rodbinskom odnosu, ako je brak nevaljan, u slučaju preljuba, zatajene bolesti, zlostavljanja, zločina i sporazuma, u slučaju da bi se supružnici htjeli zarediti ili ne bi više mogli podnijeti zajednički život (Janeković Römer, 1994: 68). Osim bračnog poništenja postojala je *rastava od stola i postelje*¹⁷. Crkva je tu praksu uvela zbog nasilnih muževa. U strahu za ženin život dopušteno je da muž i žena žive razdvojeno, dok se ne stvore ponovni uvjeti za skladan brak. Budući da time njihova ženidbena veza nije prestajala, nisu mogli ponovno stupiti u brak.

5.2. Konkubinat i bigamija

Prema definiciji Hrvatskog jezičnog portala konkubinat je zakonski neformaliziran bračni oblik života osoba različitih spolova; priležništvo, suložništvo, divlji brak. Prema kanonskom pravu, ali i dubrovačkim statutima, konkubinat je bio zakonom zabranjen te je nailazio na veliku društvenu osudu. No, to nije dovelo do njegovog nestanka. Mnogi su razlozi zbog kojeg je konkubinat bio nerijetka pojava u dubrovačkom, ali i ljudskom vladajućem društvu kroz povijest. Nedostatak miraza, obiteljsko srodstvo, brak bez ljubavi, brak kao posljedica ambicija bogatih pučana i plemića samo su neki od njih. U vlasteoskim kućama konkubinat je često bio ostvaren između sluškinje i plemića koji je u toj kući živio. Govoreći o oblicima prostitucije u srednjovjekovnom Dubrovniku Ravančić osim prostitutki govori i o konkubinama (Ravančić, 1998). Budući da su veze takove naravi ipak bile javna tajna i ljubavnički je položaj žene za sobom više ili manje uvijek povlačio

¹⁷ Lat. *separatio quoad torum, mensam et habitationem* – rastava od stola postelje i stanovanja- Crkva je u svom zakonodavstvu ustanovila institut rastave uz trajanje ženidbene veze (<https://hkm.hr/vjera/smiju-li-rastavljeni-primati-sakramente/> pristupljeno 17.2. 2022).

određenu vrstu društvene osude i sankcije, na temelju postojećih je dokumenta teško razlučiti u kolikoj su se mjeri žene u takove odnose upuštale radi određene vrste naknade ili koristi osobito stoga što se, govoreći o priležnicama, najčešće ipak govori o sluškinjama. Kako je poznato da su i sluge kao dio obitelji bile potpuno podređene volji hranitelja, teško je, a vjerojatno i nemoguće, doći do relevantnih podataka na temelju kojih bi se mogao točnije rekonstruirati položaj dubrovačkih konkubina iako je za pretpostaviti da je u ondašnjem Dubrovniku bilo i slučajeva klasičnog konkubinata. Katkad bi do konkubinata došlo ako su se supružnici rastali od stola, postelje i mjesta stanovanja pa zakonski nisu mogli stupiti u novi brak. Kako je već navedeno, udovice ponekad nisu smjele stupiti u novi brak zbog prava pokojnog supruga na njezino tijelo, stoga se znalo dogoditi da udovice ulaze u priležništvo i tako započinju nezakonitu vezu, no kasnije su crkvene vlasti udovicama davale odobrenje za stupnje u novi brak. U dubrovačkom društvu vladao je dvostruki moral, društvo je priznavalo i prihvaćalo konkubinatu, ali je on na ljestvici društvenih vrijednosti zauzimao vrlo nisko mjesto. S jedne strane toleriralo se da vlastela drže priležnice, pa čak i da zalaze u javne kuće, a s druge strane, sudionici ljubavničkih veza, prvenstveno žene, nailazili su na veliku društvenu osudu (Janeković Römer, 1994: 71–71). S obzirom na nedostatak zapisa o konkubinatu u pučanskoj sredini mogu se postaviti dvije teorije, prva je da je konkubinatu bio rezerviran za vladajuću i bogatu elitu koja nije imala nikakvo pravo na izbor supružnika, stoga je potreba za privrženosti bila puno veća ili jednostavno nedostatak zapisa koji bi dokazao suprotno. Druga teorija odnosi se na pučansko shvaćanje braka koje je bilo bliže crkvenom nauku zbog čega neki autori misle da su pripadnici nižih društvenih slojeva brže prihvaćali kristijanizaciju braka (Janeković Römer, 1994: 73).

Crkveni i svjetovni društveni milje nametnuo je vrlo stroge granice za bračne partnere, osobito za žene. Želja za očuvanjem miraza i imovine od moguće daljnje diobe dostigla je toliki apsurd da su se udovci i udovice koji bi se ponovo oženili smatrali bigamistima. Pojam bigamije tim je činom proširio značenje svoje današnje definicije.

5.3. Preljub

Iako se zabrana preljuba nije poštivala, kaznu za preljub snosila je isključivo žena (Janeković Römer, 1994: 72). Dok s jedne strane zbog dvostruke čistoće krvi vlasteoske žene žive pod strogim nadzorom ne samo obitelji nego i cijelog društva, prostor koji im je namijenjen, s druge strane često

dijele s muževom ljubavnicom i njegovom nezakonitom djecom. Za razliku od drugih gradova, statut Dubrovnika nije predviđao kazne za ljubavničke odnose i ta je sfera života bila regulirana nekodificiranim običajnim pravom. Međutim, različit položaj žena u društvu s obzirom na njihov bračni status ogledao se u terminološkoj razlici. Zakonita se žena naziva *uxor* ili *mulier maritata*, nevjenčana samo *mulier*, a ljubavnica *amica* ili *amasia* (Janeković Römer, 1994). Iako neki autori navode da ljubavnički status ženu nije nužno degradirao u društvenom smislu, to je, uzevši u obzir važeće postulate tradicionalnog morala, bilo malo vjerojatno.¹⁸ Spominjanje ljubavnica ili njihove djece u oporukama znak je da se takove veze nisu zakonski sankcionirale, ali ne i da je izostajala društvena osuda. Neki statuti navode da ljubavnice treba kazniti zbog narušavanja moralnih i etičkih normi, dok je muškarac u svim sličnim situacijama prolazio nekažnjeno. Iako je gospodar svoje prilježnice poslije nerijetko udavao u skladu s njihovim položajem (Janeković Römer, 1994), a neke su sasvim sigurno imale određenu financijsku korist, primjerice u obliku miraza, bilo kakva vrsta ljubavničkog odnosa nosila je sa sobom i mogućnost društvene izolacije.

6. Obeščaćenje, silovanje i napadi na žene i žensku čast

Silovanje je u ranonovovjekovnom Dubrovniku bilo kazneno djelo, od 1272. godine.¹⁹ Prema Statutu kažnjavalo se velikim globama ili kopanjem očiju ako se svota od 50 perpera nije mogla platiti, no u slučaju da se muškarac i njegova žrtva vjenčaju, tada sankcija nije bilo. S obzirom na detaljnu uređenost odredbi i mnoge arhivske zapise koji se tiču silovanja, može se zaključiti da je silovanje bilo vrlo česta pojava u svim slojevima dubrovačkog društva. Najboljim rješenjem, koje je zakonski propisano u slučaju silovanja, smatralo se da žena stupa u brak sa svojim silovateljom ili da joj plati miraz. Iako je u teoriji i prema statutu i kanonskom pravu silovanje zločin i grijeh, u praksi je bilo nešto drugačije, osobito ako su žrtve pripadale nižem društvenom sloju. Napadi oholih plemića na žene iz nižih društvenih klasa, osobito na sluškinje, u pravilu su prolazili bez posljedica i sankcija. Premda je zakon o seksualnom napastovanju i silovanju postojao, bilo ga je vrlo teško dokazati, stoga žrtve vrlo često počinitelje ne bi ni prijavile. Osim teškoće dokazivanja

¹⁸ Tako odredbe korčulanskog statuta pod bludnicama podrazumijevaju svećeničke prilježnice i prilježnice svih osoba i jasno ih suprotstavljaju „poštenim ženama“ (Braica, 1995/1996).

¹⁹ Prema Statutu za dokazano silovanje predviđala se kazna od 50 perpera ili vađenje očiju prijestupniku u slučaju da ne može platiti globu (Stojan, 2003: 26).

zločina žrtvama seksualnih napada osobito je teško bilo govoriti o detaljima napada te su bile vrlo neizravne i oprezne kako bi što više zaštitile svoju već okaljanu čast²⁰. Makar su žrtve zaštićene Statutom, pred zakonom nisu imale jednaku protekciju, već je ona ovisila o žrtvinu društvenom statusu i porijeklu. U slučaju da je silovana žena prilikom čina ostala trudna, vrlo je teško mogla dokazati da je riječ o nasilnom činu zbog vrlo raširenog učenja u Europi ranog novog vijeka da ovulacija nastupa orgazmom, stoga je začecje značilo da je žena uživala u spolnom činu pa je trudnoća isključivala ženski nepristanak (Kralj Brassard, 2013: 116).

Izvanbračna trudnoća predstavljala je veliku opasnost za ženinu čast i njezin ugled te je ugrožavala dostojanstvo obiteljskog imena dovodeći u pitanje hijerarhijski odnos unutar patrijarhalne obitelji. Stoga su se žene u mnogim prilikama odlučivale za pobačaj, čedomorstvo, infanticid ili napuštanje djeteta. U slučaju neželjene trudnoće, neovisno o načinu začecja, ženama je ovisno o društvenoj ljestvici prijetio izgon iz obitelji, gubitak službe i znatno smanjenje mogućnosti udaje. Među silovanim ženama i djevojkama, vrlo često su žrtve znale biti i djevojčice. Makar su i same bile žrtve zločina te vrlo vjerojatno nisu ni razvile seksualnu i spolnu svijest, često su se opravdavale nakon zlostavljanja: „u njihovim iskazima sadržan je instinktivni osjećaj krivnje... U predodžbi ženstva vrlina nedužnosti bila je glavni sadržaj ženskog integriteta. Propovijedi, literatura, popularni pamfleti i balade sve je to posredovalo viziji moralnosti u kojoj je ženska vrlina bila jedina okarakterizirana seksualnom čašću. Uvijek je isticana ženska moralna slabost poput grijeha čak i u slučajevima kad je riječ o posve mladim djevojkama, još djevojčicama“ (Stojan, 2003: 32–33). U nenadanim napadima ženska je obrana bila vrlo slaba, fizička inferiornost nije im išla u prilog te su ugrizi i grebanje bili jedina vrsta otpora koju su mogle pružiti. Stojan navodi kako su u nekim situacijama djevojke u obrani svog djevičanstva i časti imale sreće pa ih je spasilo vikanje ili nenadani dolazak potencijalnog svjedoka²¹, a bijeg smatra jedinom pravom obranom od silovanja (Stojan, 2003: 26).

Čin odsijecanja pletenica značio je veliku opasnost za djevojčinu čast jer je zadirao u njezinu čestitost i taj je čin za djevojčinu čast bio ekvivalentan silovanju. Kosa i pletenice bile su kao kruna

²¹ „Mare Stjepanova iz Komolca, još djevojčica, tužila je 29. listopada 1672. godine Tonka Ivanova Luburina iz Komolca da ju je htio silovati, ali je ona vikala tako da ju je on samo istukao“ (Stojan 2003: 25 prema *Lam. Int. For.* sv. 70, f. 22).

na djevojčinoj glavi, a simbolizirale su njezinu mladost, ljepotu i nedužnost.²² Djevojčice, djevojke i žene često su bile stigmatizirane i etiketirane, međutim u mnogim su prilikama namjerno osakaćivane s ciljem trajnog ozljeđivanja kako bi se ukazalo na njihov „nemoral“. *Jegulja na djevojčinu licu* bila je znak upozorenja i ukazivanja na djevojke koje se bave prostitucijom. Naime, mještani su često britvom ili nožem znali unakaziti lice djevojke kako bi ju obilježili pred javnošću. Nekad nije bio potreban dokaz za taj zločin, već je sama sumnja bila dovoljno snažan čimbenik koji je utjecao na unakaženje djevojke. U nekim su prilikama ženama odsijecane uši i nosovi kao satisfakcija u situacijama kad bi žena odbila neželjenog prosca ili u obiteljskim razračunavanjima.²³ Veoma glasovit način sakaćenja djevojaka bilo je urezivanje britvom po licu takozvane jegulje. Ovakvi su se zločini i načini „kažnjavanja“ puno češće odnosili na žene jer bi na taj način ostale trajno prokazane i unakažene (Stojan, 2003: 35). Prema drugim dalmatinskim statutima kazna za silovatelja ovisila je o žrtvinom društvenom i bračnom statusu, međutim dubrovačka je praksa u slučaju silovanja provodila razmjerno male kazne i jednake za sve slučajeve (Janeković Römer, 1994: 128). Trudnoća je isključivala mogućnost silovanja to jest nepristanak na spolni čin, dakle, vjerovalo se i učilo kako trudnoća u slučaju silovanja nije bila moguća te je u slučaju trudnoće kao posljedice napada, žena bila ta koja je snosila odgovornost.

7. Vještice u ranonovovjekovnom Dubrovniku

Kad se govori o europskoj povijesti i ženskoj svakidašnjici ranog novog vijeka, neizostavan element svakodnevnog života bile su vještice. Kako bi se поближе opisao milje tog vremena, bitno je ponovno spomenuti predodžbu žene koja je postojala tada. Ženska podložnost zlu koju je naslijedila od Eve postavila je uvjete demonizacije ženske snage u vještičjoj figuri. Iznenađne bolesti, slabi urodi, ljubavne tegobe, smrt i mnoge druge nepogode pribrojavale su se vještičjem copranju i kletvama. Razlike između liječenja koje su se shvaćale kao vilinsko božanstvo i šetnog, zlog čarobiranja bile su teško odredive, a obrazac koji se koristio za optuživanje vještica bio je

²² Maru je podalje od sela Imotice, na osami susreo Vukan Gverović, prosac za kojeg se odbila zaručiti. Htio ju je silovati kako bi ju stigmatizirao i osramotio, no predomislio se pa joj je otkinuo desnu ruku i odsjekao pletenice. Maru je više pogodilo odsijecanje pletenica i ugrožavanje njezine časti, nego trajni invaliditet koji joj je onemogućavao normalan život i radnu sposobnost (Stojan, 2003: 34).

²³ „Petar Ivanov Kolić iz Čajkovice iznakazio je godine 1716. Mariju, neudatu kći Ilije Tonkova, a potom pobjegao u Tursku. Nesretna djevojka s teškim ozljedama na glavi i licu smještena je u bolnicu *Domus Christi*, a imala je odrezana oba uha i još dvije teške rane na vratu (Stojan, 2003: 35).

takav da je svatko mogao odgovarati i biti optužen. Bayer navodi kako je u dubrovačkom kraju čarobnjaštvo bilo ilegalno već u 13. stoljeću (Bayer, 1953: 214).

Progoni čarobnjaka u Europi u crkvenoj i svjetovnoj pravnoj praksi odnosili su se u pravilu na žene jer je broj ženskih žrtava znatno nadmašivao broj muških čarobnjaka. Knjiga *Malleus malleficarum* koja postaje svojevrsnim udžbenikom za progone vještica odiše mizoginijskom dogmom koja se temelji na premisi kako su žene podložnije grijehu (Institoris, Sprenger, 2006: 144). Vjerovalo se kako su žene najopasnije đavolsko oružje jer navode muškarca na istočni grijeh. Lonza navodi kako u Dubrovniku nema zabilježenih slučajeva u kojem je muškarac optužen za vještičarenje, dok je praksa europskih zapadnih zemlja bila nešto drugačija, ondje su čak petinu optuženih činili muškarci (Lonza, 2016: 671).

Najprogonjenije žene bile su pučke vidarice, odnosno primalje jer su pomagale ženama pri porodu, ali i pri pobačaju. Proučavajući zapise o progonima vještica u Europi zaključeno je kako su najčešće tužiteljice u istragama protiv vještica bile žene motivirane osobnim odnosima i vrlo snažnim negativnim osjećajima²⁴. U poglavlju o vješticama Stojan kaže da su stereotipni slučajevi usko povezani s majčinstvom, to jest da se odnose na fizičke promjene ženskog tijela tijekom trudnoće (Stojan, 2003: 199). Veže se uz stanje nakon poroda nakon kojeg se žena udaljila od muža i vanjskog svijeta te ne posjećuje ni crkvu, već se samo druži s drugim ženama i to je veoma plodno tlo za širenje glasina koji su vrlo lako prerastali u ozbiljne optužbe. Premda su u mnogim zemljama procese i istrage protiv vještica vodile crkvene vlasti, u Dubrovniku je tu ulogu preuzela svjetovna vlast koja se i inače ugledala na kanonsko pravo. Prema ženama koje su bile optužene za vještičarenje i čaranje društvo se neprijateljski ophodilo, osobito njihovi susjedi koji su, sudeći prema brojnim izvorima, pravdu više puta uzeli u svoje ruke kako bi kaznili osumnjičenu.²⁵ Proces suđenja i optuživanja vještica poznati je ukalupljeni europski model koji objedinjuje priče iz narodne predaje i modernijih učenja mizoginih propovjednika i tutora. Lonza opisuje i daje kratki pregled suđenju posljednjim vješticama pred dubrovačkim sudom koje se odvijalo 1742. i 1743.

²⁴ *Marija Petrova iz Luke Šipanske tužila je 10. rujna 1673. godine gospodara Đivu Matova Ghetaldi i Mariju Prinčić, njegovu sluškinju. Dan ranije ona je naumila otići iz Grada sa saketom vune koju je kupila od Luke Veselića, ali je prije odlaska otišla u Gethaldija na Ploče po carinske licencu koju je on kao doganjer izdavao. Gethaldijeva sluškinja iskala je od Marije Petrove da joj plati neko tkanje koje je od nje navodno uzela prije trešnje. Kad je ona to odbila, zavikala je: „Gosparu, dje si, hođi najbrže i donesi željezo da ovu mađionicu udrete u glavu subito“ (Stojan, 2003: 198-199 prema *Lam. Int. For. Sv. 71, f. 154*).*

²⁵ „U Ponikvama su sami seljani presudili ženi osumnjičenoj za vještičarstvo...“ (Stojan, 2003: 202).

godine (Lonza, 2016: 671-667). Fantastični elementi, čarobnjaštvo, vještice i vile ostavile su vrlo snažan utjecaj na dubrovačku književnost, prošlost, ali i sadašnjost.

8. „Proste“ ili „zle“ žene

Proste ili *zle* žene za život su zarađivale prodajom vlastita tijela čineći na taj način dno moralne vertikale tadašnjeg dubrovačkog društva. Unatoč činjenici da je Dubrovnik kao važan trgovački grad imao veliku koncentraciju različitih ljudi, pa je i prostitucije vjerojatno bilo, statut je izrijekom spominje tek u 15. stoljeću kad se definira i ograničava područje na kojem se mogu baviti prostitucijom. Prema Ravančiću jedna se odredba u statutu iz 1272. može povezati s prostitucijom (Ravančić, 1998). Prije toga bludnice su djelovale u području poznatom pod imenom *castelletto*. Izvori navode da se vlasteli toleriralo posjećivanje javnih kuća i da je još početkom 15. stoljeća korištenje njihovih usluga i posjećivanje bordela bilo normalno, a postoje i neke naznake koje prostor „trgovanja“ prostitutki dovode u vezu s inače vrlo posjećenim krčmama. Prešutnu potvrdu da prostitucija sama po sebi nije bila zakonom kažnjiva donose dokumenti kriminalnog suda u kojima „javne žene“ kao svoje zanimanje otvoreno navode *meretrix*, odnosno „prostitutka“. Vjeruje se da je tadašnji relaksirani stav prema prostituciji proizašao iz svojevrsne zaštite nad ostalim žiteljicama Republike. Naime kako je Dubrovnik bio lučki grad i središte, neizbježan je bio veliki broj posjetitelja koji su svoju mornarsku usamljenost liječili u zagrljaju „zlih“ žena. Malu stopu silovanja dubrovački oligarsi i zakonodavci prepisivali su ženama koje su se bavile „najstarijim svjetskim zanatom“. U drugoj polovici 15. stoljeća mijenja se odnos prema prostituciji, što se očituje ponajprije u protjerivanju prostitutki iz Grada zbog „nečasnog načina života“ (Ravančić, 1998: 127). Na promjenu odnosa prema prostituciji utjecalo je i širenje sifilisa, koji je u Europi do druge polovice 15. stoljeća bio nepoznat, a na njegovo širenje utjecala je prostitucija, što je u konačnici dovelo do sanitetskoga nadzora nad prostitutkama (Kralj-Brassard, 2013: 199). Sifilis je u Dubrovniku bio poznat kao francavost²⁶. Spolne su bolesti uz neželjenu trudnoću bile najneželjenije posljedice prostitucije. Mnogi statuti drugih dalmatinskih gradova reflektiraju rigidan stav prema nemoralnom načinu života uspoređujući ga s kužnom pandemijom, također naglašavaju da *življenje s lošim ženama kvari moral* te da bludnice ne smiju stanovati blizu poštenih žena (Braica, 1995/1996: 11). Takav zakon u Dubrovniku nije bio na snazi jer izvori navode da su žene koje se povezivalo s prostitucijom živjele u svim dijelovima grada, predstavljajući na taj način

²⁶ Dubrovački klevetnici i psovači služili su se riječima francav i francavost kako bi prokazali oboljele od sifilisa. Riječ francav dolazi od sintagme francuska bolest što je označavalo sifilis (Stojan, 2003: 269).

stalnu opasnost za moral „poštenih“ žena koje su živjele u njihovoj blizini (Stojan, 2003:). Na tom je tragu vjerojatno i protjerivanje bludnica iz gradova ili njihova javna stigmatiziranja i kažnjavanja na stupu srama. Takav je pristup u određenom smislu posljedica raširenog uvjerenja da je žena po prirodi slaba i da nije sposobna kontrolirati svoje nagone, a kao vrlo djelotvorno sredstvo kontroliranja i suzbijanja urođenog joj lošeg ponašanja služila je javna sramota i sablazan. Ne treba ni spominjati da se prostitutke, zbog svojeg načina života i privređivanja za njega, ni na koji način nisu uklapale u uloge koje je tadašnje društvo bilo namijenilo ženama. Pravila patrijarhalnog morala nisu vrijedila za žene koje su se bavile prostitucijom zato što su živjele bez nadzora muškarca, što je bilo u cijelosti neprihvatljivo predstavljajući oslobođenu seksualnost koja je bila potpuna suprotnost svega poželjnog, dopustivog i prihvatljivog. Ugledajući se na mletačke “zle žene“ prostitutke su se odijevale kao muškarci, a neke su čak bile i kratko ošišane.

Jedne od najgorih uvreda koje su se mogle reći ženi bile su *mertrix*, *putana* ili *curva*. Odnos prema prostituciji pod utjecajem katoličke obnove postaje sve oštriji i rigorozniji, a provedena institucionalizacija prostitucije htjela je provesti nadzor u to područje djelatnosti. Društvo nije osuđivalo ni kažnjavalo muškarce koji su se koristili uslugama prostitutki, što potvrđuje činjenica da riječ *kurva* nema mušku istovrijednicu.

9. Neželjena trudnoća

9. 1. Čedomorstvo

Infanticid je prema definiciji Hrvatskog jezičnog portala ubojstvo djeteta koje izvrši jedan roditelj te ima šire značenje od čedomorstva koje je definirano kao ubojstvo djeteta pri porođaju ili nedugo nakon njega.²⁷ Čedomorstvo i napuštanje djece veoma je česta pojava u povijesti koju su, najčešće žene, koristile kao „kontracepcijsku“ metodu u slučaju neželjene trudnoće. Vekarić u svojoj studiji *Ubojstvo među srodnicima* čedomorstvo koje je najčešći zločin izdvaja kao posebnu skupinu ubojstava (Vekarić, 1999: 103). Arhivski zapisi koji pokazuju da je on bio prisutniji u gradu, nego na selu što nije iznenađujuće s obzirom na veću količinu „nemorala“ i manjak društvene kontrole u gradu u kojem je bilo puno lakše sakriti trudnoću, ali puno teže truplo nego na selu. Čedomorstvo

²⁷ https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f1thXRE%3D (pristupljeno 31.ožujka 2022).

je zbog manjka svjedoka i znatno teže dokazivih činjenica bilo veoma teško istraživati, stoga su neke europske zemlje imale veoma rigorozne propise. Tako je u Francuskoj svaka izvanbračna trudnoća morala biti prijavljena kao i ime oca djeteta, no u slučaju propusta i smrti djeteta, ženu se automatski teretilo za čedomorstvo (Lonza, 2001: 264) bez obzira na to je li dijete rođeno mrtvo ili je umrlo prirodnom smrću nedugo nakon poroda. Svjetovne su se vlasti prema ubojstvu tek rođena djeteta počele ophodite kao prema zločinu u srednjem vijeku preuzimajući koncept zločina iz kanonskog prava. Problemi u sudskim procesima nastali su upravo zbog poteškoća prilikom dokazivanja. Naime, nedostatak svjedoka koji su bili ključni u kaznenim procesima bio je veliki problem, a teškoća dokazivanja nije im išla u prilog pa je određivanje kazne također predstavljalo problem. Bilo je vrlo teško odrediti uzrok smrti djeteta ako nije bila riječ o nasilju i primjeni sile kao jasnom uzroku smrti. Kako dokazati je li dijete umrlo prirodnom smrću nakon poroda jer to nije bila rijetkost u ondašnjem Dubrovniku? Dubrovačke su vlasti uporišta u sudskim kaznenopravnim procesima i jurisprudenciji uporište pronašle u europskoj kaznenoj procesualistici (Lonza, 2001: 265). Analizirajući zapise u pokušaju rekonstrukcije teorijskih obrisa koje je dubrovački sud provodio utvrđeno je kako je bilo važno pronaći odgovore na pitanja transparentnosti trudnoće, odnosno je li žena iznijela trudnoću u tajnosti, je li dijete rođeno živo i bez većih komplikacija, kako je prošao porod, ako je dijete ubijeno, bilo je važno pitanje kako je ubijeno, što se dogodilo s truplom, zašto dijete nije odneseno u nahodište te je vrlo važno pitanje bilo pitanje majčina motiva za to zlodjelo (Lonza, 2001: 265). Rekonstrukcija procesa umorstva djeteta nije bila moguća te je sukladno tome zaključak trebalo donijeti na osnovi neprovjerenih činjenica. Okidač za pokretanje istrage bio je pronalazak leša novorođenog djeteta, no u gradu je to predstavljalo puno veći problem nego na selu. Na selu se postupkom eliminacije mnogo lakše moglo doći do roditelja koja je zatim podvrgnuta pregledu sudskih vještaka, babica, kasnije i kirurga. U slučaju utvrđivanja žene krivnje u dubrovačkom kaznenom sustavu 17. i 18. stoljeća kazna za infanticid bila je vješanje, međutim praksa je u odnosu na teoriju, sudeći po sudskim spisima bila drugačija jer u razdoblju od 1667. do 1808. godine ni jedna žena osuđena za čedomorstvo nije bila obješena (Lonza, 2001: 298-301).

Sudeći po proučenoj građi podudarnost u svjedočenju žena optuženih za čedomorstvo bila je veoma česta. Prema dubrovačkim sudskim spisima većina je žena rodila u tajnosti bez svjedoka, to jest bez znanja ukućana, što se može protumačiti na više načina, a jedan od njih je da članovi obitelji nisu htjeli biti povezani s tom sramotom i mogućim sankcijama. Drugi je da su one stvarno rodile

tiho i u tajnosti. Lonza donosi kratak pregled radova na temelju kojih se može zaključiti kako je osjećaj boli uvjetovan i civilizacijski, odnosno da težak i naporan rad ondašnjih žena itekako utječe na povećanu toleranciju praga boli (Lonza, 2001: 266). Teški porodi i moguće komplikacije mogli su zapravo u ovom slučaju i spasiti život djetetu privlačenjem pozornosti na trudnu ženu koja zazivajući pomoć, svoje stanje više ne može držati u potaji, stoga se uvelike umanjuje mogućnost za ubojstvom tek rođenog djeteta zbog pojave svjedoka.

Neželjena i neplanirana trudnoća ženi je predstavljala veliki problem i sramotu i to ne samo njoj već i njezinoj obitelji pa su žene koje bi se našle u toj nezavidnoj situaciji često bile odbačene od obitelji, izbačene iz zajednice ili prepuštene društvenoj poruzi i osudi. Na odluku o ubojstvu tek rođenog djeteta utjecali su mnogi čimbenici; odnosi u obitelji i s obitelji, odnosi s djetetovim ocem, društveni položaj, bogobojaznost, strah od društvene osude pa sve do neuspjelog pokušaja uporabe abortivnih sredstva i neuspjelih pobačaja. Slučajevi u kojima je žena osuđena za pobačaj veoma su rijetki zbog težine dokazivanja zločina jer ako je žena pobacila prije znakova koji ukazuju na trudnoću za to se nikad nije moralo ni saznati. Neke od poznatih metoda prekida trudnoće²⁸ bile su podvezivanje trbuha, skakanje s većih visina, uzimanje arsena i žive, uzimanje pripravaka od raznih trava koje imaju abortivni učinak ili odlazak k pučkim vidaricama.

Kao što je već ranije spomenuto, veoma važnu ulogu u sudskim procesima protiv čedomorki, ali nekad i u samom činu, imala je primalja ili babica.

Spol djeteta u ranonovovjekovnom Dubrovniku, koliko se može znati prema zapisima, nije bio motivom za ubojstvo. Iako su muška djeca bila poželjnija, ne postoje zapisi koji ukazuju da se žena odlučila ubiti dijete zato što nije rodila sina, no prema zapisima neke su žene savjetovale optuženicama u procesu da ne kažu da su rodile žensko dijete već muško (Lonza, 2001: 274). Kao što je već spomenuto, najveći je problem neželjene trudnoće bio sramota i ljaga koju je žena navukla na sebe i svoju obitelj te se na to odlučivala suočena s činjenicom da ju djetetov otac neće oženiti jer je oženjen ili je pripadnik drugog društvenog sloja, ili je žena udana, a muž joj je odsutan. Jedan od motiva za ubojstvo novorođenog djeteta bio je strah jer su neke trudne udovice koje su

²⁸ *Marija, sluškinja Vicka Budića iz Suđurđa osuđena je 1709. godine na tromjesečni zatvor zbog pobačaja. Optuženica je nijekala trudnoću, a nabrekli trbuh i gotovo sedmomjesečni izostanak menstruacije okončan izbacivanjem velikih ugrušaka krvi pripisivala je bolesti. Međutim teretio ju je iskaz svjedoka da ju je mati „trla niz trbuh“, a još je snažnije potamnjele bradavice i kolostrum (Lonza, 2001: 269 prema Lam. Crim., sv.. 54, ff. 142-170).*

potpisale ugovor o uzdržavanju s obitelji pokojnog supruga bile pod prijetnjom izгона i gubitka osnovnih egzistencijalnih sredstava.

Čitajući građu i izvore može se donijeti zaključak da je za izvanbračnu trudnoću krivnju snosila isključivo žena. Društvo nikad nije osuđivalo muškarca i iako je ime oca izvanbračnog djeteta bilo poznato, trudnoća pa tako i dijete bili su isključivo ženin problem²⁹ zbog čega u dubrovačkim procesima koji su se vodili zbog čedomorstva činjenice o ocu nisu bili važne (Lonza, 2001: 276).

Žene osumnjičene ili optužene za ubojstvo tek rođenog djeteta u pravilu nisu bile udane, što je logično zbog presumpcije bračnog očinstva³⁰ pa je zato u nekim slučajevima poznato da primalje nisu htjele pregledavati udane žene jer su smatrale da za tim nije bilo potrebe (Lonza, 2001: 277). U građi je pronađen samo jedan slučaj čedomorke koja je bila udana.³¹ S obzirom na prethodna saznanja o tretmanu i položaju sluškinja, činjenica da su sluškinje činile gotovo polovicu čedomorki ne iznenađuje. Njihov broj smatra se posljedicom nedostatka muške protekcije s obzirom na to da su bile izložene napadima vlastele, ali i drugih sluga i pučana. Također je važno napomenuti štetu koju je indiferentnost vladara prema reputaciji kućnih pomoćnica činila, ne pružajući im zaštitu i diskreciju.

9. 2. Nahodišta

Napuštanje djece pojava je koja postoji oduvijek, a o tome svjedoče mnogi povijesni i literarni zapisi iz antike pa do danas. Ta pojava javlja se kao reakcija na neplaniranu trudnoću ili kao metoda reguliranja veličine obitelji. Napuštanje djece usko je povezano s ubojstvom djece, to jest s infanticidom i čedomorstvom. Pojava napuštanja i ubijanja djece predstavljala je veliki problem u Dubrovniku pa je odlukom Velikog i općeg vijeća 9. veljače 1432. godine osnovano nahodište *Hospital milosrđa/ Domus misericordiae* s ciljem poboljšanja demografske slike i smanjenja broja infanticida (Kralj-Brassard, 2013: 41). Kad se govori o nahodištu i sirotištu, važno je napomenuti razliku između ta dva pojma, naime, djeca u nahodištima ondje su u pravilu rođena ili donesena u

²⁹ Lonza navodi slučaj u kojem je Nikola Nikićević izvrijeđao šogoricu koja je s njim zatrudnjela, nazivajući je pogrdnim imenima i prijetio joj da će je izbaciti iz kuće (Lonza, 2001: 276 prema *Lam. crim.* sv. 12, ff. 230-260).

³⁰ Prema obiteljskom zakonu majčin se muž smatra djetetovim ocem ako je dijete rođeno za vrijeme trajanja braka ili u razdoblju do 300 dana od prestanka braka (Obiteljski zakon, čl. 61. 1, (NN [103/15, 98/19](#)) (<https://www.zakon.hr/z/88/Obiteljski-zakon>, pristupljeno 25. ožujka 2022).

³¹ Jedan zabilježeni slučaj čedomorke koja je bila u braku, ali joj suprug nije bio u Dubrovniku (Lonza, 2001: 276 prema *Lam. crim.*, sv. 141. ff. 100-151v i C, sv. 7, f. 175v).

dojenačkoj dobi te su anonimno ostavljena s presječenim obiteljskim vezama, dok su u sirotišta dolazila starija djeca rođena u braku sa sačuvanim rodbinskim vezama. Glavni nositelj skrbi u ranonovovjekovnom Dubrovniku bila je država koja je utemeljila i financirala *Hospital*. S obzirom na to da su djeca u Hospiciju bila ondje od dojenačke dobi, dojilje su bile neophodne za funkcioniranje ove institucije pa su u nahodištima ostavljena i djeca čije majke nisu imale dovoljno jaku laktaciju ili su umrle pri porodu, a otac je bio siromašan. Nemogućnost dojenja i plaćanje dojilja medicinski su i ekonomski kriteriji propisani za dodjeljivanje pomoći. Porast broja korisnika i različite funkcije proširile su poslovanje nahodišta koja poprimaju polivalentnu dimenziju. Pronalazak novog doma i obitelji za dijete bio je također jedan od ciljeva nahodišta.

Tužna sudbina trudnih žena bez muževa već je ranije opisana, no nije opisana sudbina žena koje su zbog svoje izvanbračne trudnoće izbačene i prognane iz obitelji pronalazile spas u nahodištima. Štićenice *Hospitala* postaju nevjenčane trudne žene protjerane iz obitelji ili iz kuća u kojim su radile. Nije bilo uvjetovano kada smiju doći, u pravilu su dolazile kada bi primijetile prve znakove trudnoće ili kada ju više ne bi mogle skrivati. Nakon poroda mogle su ostati kako bi radile kao interne dojilje, međutim nisu bile primorane.

11. Zaključak

Baš kao i u nekim suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika u kojima je *žena* definirana kao *ljudsko biće po spolu suprotno muškarcu*³², tako se i ranonovovjekovnim spisima uvijek pobliže određuje atributima kćeri, žene, udovice, sestre ili ljubavnice, odnosno njezinom povezanošću s nekom osobom muškog spola.

Drugi je dio navedene rječničke definicije određuje kao *biće koje može rađati djecu i preuzeti glavnu brigu za uzgoj i odgoj djece*. Na tom je tragu i glavna ženska društvena uloga u ranonovovjekovnom Dubrovniku, ali i poslije.

Položaj žene u društvu u spomenutom je razdoblju posljedica klerikalnog tumačenja nastanka žene kao svojevrsne greške prirode nastale pri pokušaju stvaranja savršenog bića, odnosno muškarca

³² Rječnik hrvatskog jezika, Zagreb: Leksikografski zavod *Miroslav Krleža* i Školska knjiga, 2000.

(Janeković Römer, 1994). Iako je pod utjecajem Crkve tijekom prethodnih stoljeća došlo do poboljšanja položaja žene i djece u obitelji, a time i u široj zajednici, utjecaj klerikalne mizoginije naišao je na plodno tlo u društvu izraslom na postulatima mediteranske tradicije koji ženu smatraju slabim i nesvršenim bićem. Uloga društva je tako bila uloga korektiva jer je trebala nadomjestiti ženske slabosti strogim nadzorom nad njezinom časti, odnosno, u svjetlu tradicijskog tumačenja, nad njezinom seksualnošću zato što žene *ne mogu sobom gospodariti* (Janeković Römer, 1994: 126). Poimanje časti i ženskog morala kao kolektivne kategorije te opasnost da kontakti sa širom društvenom zajednicom mogu ugroziti ili na neki način kontaminirati žensku čast, suzbijala se ograničavanjem ženskog kretanja te reduciranjem ženskog prostora na onaj kućni i crkveni. Iako su vladike pred zakonom bile izjednačene s ostatkom puka, njihov je položaj u odnosu na pučanke bio nepovoljniji jer su bile financijski i u svakom pogledu smislu podređenije očevima, muževima i sl., a njihov se položaj tijekom stoljeća pogoršavao sa sve većim nadzorom nad njihovom imovinom i raspolaganjem mirazom. Nedostatak obrazovanja i politika koju je u kada su žene u pitanju vodila Republika, odrazila se na dugoročno sudjelovanje žena ne samo u kulturnoj, nego i u javnoj sferi. Žene koje se nisu udavale odlazile su u samostan gdje su, pogotovo plemkinje, živjele u potpunoj izolaciji od vanjskog svijeta. Žene iz nižega staleža bile su prisiljene raditi pa im je pristup kakvim-takvim prihodima i nužnost sudjelovanja u gospodarskom aspektu života grada s jedne strane ostavljao nešto više slobode, dok su ih s druge strane sami uvjeti rada često izlagali opasnosti od istog društva i lošeg glasa. Javna je osuda, uz mogućnost potpunog izvlašćivanja gubitkom miraza u svim društvenim staležima, funkcionirala kao vrlo učinkovito sredstvo kontrole žena i suzbijanja mogućeg neželjenog ponašanja. Nije teško pretpostaviti kakav je bio položaj onih koje je način života dovodio u pozicije izravno suprotstavljene općedruštvenom poimanju prihvatljivosti. Takvih žena u dubrovačkom društvu zbog raširene i prešutno prihvaćene prakse svojevrsnog konkubinata nije bilo malo. Izvanbračni odnosi vlastele i pučanki, najčešće sluškinja, bili su dio dubrovačke svakodnevice, a njihova se učestalost obično povezuje s vrlo strogim bračnim zakonima temeljenim na vjerovanju da *bolji rađa bolje*³³. Oni su rezultirali velikim brojem izvanbračne djece, čiji je položaj i život izravno ovisio o stupnju obveze i odgovornosti koju je djetetov otac htio prihvatiti, dok je ženu stavljao u vrlo nezavidan položaj. One su, naime, u odnosima takve prirode preuzimale društvenu i moralnu odgovornost koja se s muškim

³³ T. Raukar 1997: *O rođenju boljih u Hrvatsko srednjovjekovlje*. Zagreb, Školska knjiga

protagonistima nije dovođila u vezu. Da je vrijednost žene bila u izravnoj vezi sa ženkom časti, potvrđuju statutarne odredbe koje u drugim dalmatinskim gradovima u najmanju ruku relativiziraju zločine počinjene protiv žena upitna morala znatno nižim kaznama od onih određenih za prijestupe protiv takozvanih poštenih žena, osobito djevoja. U takvim je okolnostima položaj žena bio, najblaže rečeno, nezahvalan. Njihov se stvarni život pokušavao smjestiti u mali prostor između djevičanstva, ženske uloge koju je ranonovovjekovno društvo veličalo iznad svih ostalih, majčinstva kao društvene nužnosti i naravno, općedruštvene prihvatljivosti.

12. Popis literature

1. Braica, Silvio. 1995/1996. *Tretman žene u srednjovjekovnim statutima i zakonima*. Ethnologica Dalmatica 4-5, Split, str. 5-21.
2. Bayer, Vladimir. 1953. *Ugovor s đavlom*. Zagreb: Državno izdavačko poduzeće Hrvatske.
3. Burke, Petre. 2006. *Što je to kulturna povijest?*, Zagreb, Antibarbarus
4. Fališevac, Dunja. 2007. *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad*. Zagreb, Naklada Ljevak
5. Institoris, Heinrich i Sprenger, Jacob. 2006. *Malleus maleficarum* (Malj koji ubija vještice). Zagreb: Stari grad.
6. Janeković Römer, Zdenka. 1994. *Rod i grad* (Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća). Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zavod za hrvatsku povijest FF-a u Zagrebu
7. Janeković Römer, Zdenka. 1999. *Okvir slobode*. Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU.

8. Janeković Römer, Zdenka. 2003. *Maruša ili suđenje ljubavi* (Bračno ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika). Zagreb, Algoritam.
9. Lonza, Nella. 2001. *Dvije izgubljene duše: Čedomorstvo u Dubrovačkoj Republici (1667-1808)*. Anali zavoda za povijesne znanosti u HAZU u Dubrovniku br. 39, str. 261- 303.
10. Lonza, Nella. 1997. *Pod plaštem pravde*. Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
11. Lonza, Nella. 2016. *Posljednje vještice pred dubrovačkim sudom (1742.-1743.)*. U: *Ljudi 18. stoljeća na hrvatskom prostoru*, ur. Lovorka Čoralić i dr. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 671-677.
12. Kotruljević, Benedikt. 2005. *Knjiga o umijeću trgovanja*. Zagreb: Binoza Press,
13. Kralj- Brassard, Rina. 2013. *Djeca milosrđa* (Napuštena djeca u Dubrovniku od 17. Do 19. stoljeća). Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i Zagrebu.
14. Raukar, Tomislav. 1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Zagreb, Školska knjiga.
15. Ravančić, Gordan. 1998. *In taberna quando erant* (Život u dubrovačkim krčmama prema kaznenim spisima iz 14. stoljeća). U: Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku br. 36, str. 33-44.
16. Ravančić, Gordan. 1998. Prilog o poznavanju prostitucije u Dubrovniku u kasnom srednjem vijeku. U: Radovi br. 31. Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 123 – 130.
17. Ravančić, Gordan. 2000. *Javni prostor i dokolica u kasnosrednjovjekovnom Dubrovniku*. Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku br. 38, str. 53-64.
18. *Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Leksikografski zavod Miroslava Krležje i Školska knjiga.
19. A Šoljić, Z Šundrica, i I Veselić: *Statut Grada Dubrovnika*. 2002. Državni arhiv u Dubrovniku
20. Stojan, Slavica. 2003. *Udati kćer u starom Dubrovniku*. U: Zbornik zagrebačke slavističke škole. FF press, Zagreb, str. 90–99.

21. Stojan, Slavica. 2003. *Vjerenice i nevjerenice*. Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku .
22. Stojan, Slavica. 2003. *Ženski nadimci u starom Dubrovniku*. U: Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku 41., str. 243–258.
23. Vekarić, Nenad. 1999. *Ubojstvo među srođnicima u Dubrovačkoj Republici (1667.-1806)*. Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, br. 36, str. 95–155.
24. Vekarić, Nenad. 2000. *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*. Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku
25. Jeličić, Ž. (1988). Puteno u Nalješkovićevoj komediografiji. *Dani Hvarškoga kazališta*, 14 (1), 64-71. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/103661>
26. Narodne novine obiteljski zakon: Obiteljski zakon, čl. 61. 1, (NN 103/15, 98/19) (<https://www.zakon.hr/z/88/Obiteljski-zakon>, pristupljeno 25. ožujka 2022)
27. Medicinski priručnik za pacijente: <http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-za-pacijente/zdravlje-djece/novorodjenacke-i-dojenacke-infekcije/kongenitalni-sifilis>
28. Hrvatski jezični portal: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=main>
29. <https://hkm.hr/vjera/smiju-li-rastavljeni-primati-sakramente/> članak citirani